
Ivan
ROGIĆ

TRI HRVATSKE
MODERNIZACIJE I
ULOGA ELITA

U predočenoj, svakako odveć kratkoj, analizi nekoliko su uporišne tvrdnje važnije od drugih.

(1) Hrvatska modernizacija *nije* jedinstvenim procesom gdje bi zamisao o unutrašnjem razvojnom kontinuitetu imala zajamčenu važnost i mjesto. Bolje se s odredivim činjenicama slaže tvrdnja kako je na djelu *više modernizacijskih pokušaja* (modela) jasno odijeljenih strukturnim rezovima. Glavna konstrukcijska obilježja uporabljenih modela nisu sukladna; nisu sukladni ni glavni organizatori njihove primjene u pojedinim razdobljima. Zacijelo je najmanje pogrešno razlikovati dva, *sada već dijakronijski dovršena*, modernizacijska pokušaja (sa sukladnim im predlošcima) i jedan koji se još u tekućem razdoblju oblikuje. Prvi se (grubo) poklapa s razdobljem 1868.-1945. Drugi se poklapa s razdobljem 1946.-1990. Treći se nazire u razdoblju nakon 1990. godine. Zašto držimo ponuđenu shemu korisnom, izložili smo na drugom mjestu (Rogić, 2000.); ponavljanje prije rečenoga u ovoj analizi ne bi bilo posebno korisno. Ograničujemo se na natuknicu da skicirana razdioba nije neposredno ovisna samo o mijeni političkih sklopova koji su definirali rubne uvjete pokušaja hrvatskih modernizacija; izravnije je ovisna, naprotiv, o učincima procesa odvajanja hrvatskog društva od tradicionalnih predložaka konstrukcije društvene zbilje.

(2) Razumijevanje uloge upravljačkih elita nije korisno reducirati samo na razumijevanje predložaka ciničnog djelovanja "elita vlasti". Elitne skupine *nisu* originalnim proizvodom modernih društava i centripetalnih silnica u njihovoj strukturi. Uvidi što ih nudi povijesna sociologija podsjećaju da je predložak feudalnih društava, primjerice, u tom pogledu dosta instruktivan. Predložak poučava da je zamisao o (prirodnoj) vrsnoći već *konstrukcijski* prisutna u oblikovanju ideje o zajednici. Koliko je razvidno, pokretač moderne rasprave o ulozi elita u suvremenim društvima, V. Pareto, izravno upućuje na tu činjenicu. Praktična pak razdioba po *sektorima vrsnoće* nudi shemu s nekoliko

tipova; no oni nisu međusobno nužno ovisni. Za naše svrhe korisno je razlikovati barem četiri osnovna.

(a) *Simbolična elita "plemenitih"*. Elitna skupina koja tako funkcionira pojavljuje se u društvenoj komunikaciji kao "živi simbol" društva u cjelini, ali i posebne društvene zajednice ("organizma"). Imaginarna osnova definicije na koju se funkcioniranje "živog simbola" naslanja obvezatno implicira etiketu o vrsnoći. Etiketa upućuje na vrsnoću, redovito definiranu "velikim pričama" na metapovijesnoj razini (dakle, mitolojskim ili srodnim shemama). One dokazuju da je skupina, najprije, *kozmogetički vrsna* (po nekim univerzalnim obilježjima koje dopuštaju planirati pozitivni ishod usporedbe članova te skupine s idealnim likovima). Primjerice, članovi aristokratskog staleža rentiraju "veliku priču" o plemenitosti vlastite naravi i korijena: oni su "plava krv". Vrsnoća u dotičnom slučaju *nije specijalistički definirana*; ona, naprotiv, osigurana simboličkom ekonomijom "velike priče", omogućuje uspostavu jedne *hijerarhije koja ima snagu kozmolojske činjenice*; netko je "plemenit" – jer je, po kozmičkoj volji, "plemenit"; drugi nije – jer nije.

U socijalnim odnosima ta se etiketa promeće, redovito, u posebni skup općih obveza; one se, najčešće, sabiru oko jednog broja općih čudorednih imperativa (dužnosti) kakvi su, primjerice, pravednost, skrb za slabe, požrtvovnost, nesebičnost, hrabrost, slobodoumnost i srodne. Jasno je da svaki empirijski član skupine, čije su vlasništvo etikete, ne djeluje sukladno tim imperativima. Ali, neovisno o tomu koliko pojedinci uspijevaju ostati socijalno uvjerljivi u ulazi vlasnika etiketa, ili koliko skupina, u cjelini, to uspijeva na metapovijesnoj razini (u procesima simbolične proizvodnje i razmjene), neprekidno djeluje mehanizam razdiobe naslova. Drukčije rečeno, društvene se zbilje *ne može* (ni vodoravno ni okomito) konstruirati bez razdiobe spomenutih naslova. Nakon što se srodničko/prirodno kodiranje prava na njih (kakvo je jamčio feudalni poredak), iscrpilo, pravo se u građanskom razdoblju kodira *na temelju uspjeha u praktičnu stjecanju legitimacije*. Zahvaljujući tomu, pojedinom se društvenom sudioniku ili, zašto ne, pojedinom narodu "može vjerovati", a drugom "ne može"; pojedinom se društvenom sudioniku, narodu itd., "može priznati" sposobnost djelovanja sukladno "plemenitim" vrijednostima, a drugima "ne može". Očito je da razlikovanje *po općoj identitetnoj vrsnoći* (metapovijesnoj "plemenitosti") reproducira i temeljni *opći* mehanizam razdvajanja elitnih i neelitnih skupina i pojedinaca.

(b) *Elita vlasti*. Elita "plemenitih" *nije, nužno, institucionalno koncentrirana*; elita vlasti, pak, izravno se određuje

svojim položajem i ulogom u *shematizmu prerazdiobe i nadzora društvenih moći*. Pri tomu je korisno prihvatiti hipotezu da je predodžba o moći u tipične elite vlasti dosta sukladna definiciji društvene moći u M. Webera. Podsjećamo, po Weberu, društvena je moć *sposobnost nametanja svoje volje drugima*. Posrijedi je, očito je, uporaba mehanizma prerazdiobe moći u jednom krugu sudionika. Takva definicija ne obuhvaća nužno oblike društvene moći s pomoću kojih se očituje i sposobnost stvaranja *poželjnih stanja i situacija*. Ta definicija, koliko nam je poznato, potječe od T. Hobbesa. Od prve se razlikuje po tome što upućuje, osim na moć kako je određuje M. Weber, još i na *tehničku moć*, ona se može očitovati u stvaranju poželjnih stanja, a da se, pri tomu, *nužno ne nameće svoja volja drugima*.

Elita vlasti nije nužno i elita posjednika "plemenitih" etiketa. Razlog je jednostavan. Mehanizmi i prakse osvajanja vlasti počivaju na drugim umijećima i osobinama. Skupina umijeća, djelomično, obuhvaća i umijeće stjecanja "plemenite" etikete. Napose kada se vlast osvaja legitimno, na političkom tržištu (izborima). Ali, poznato je, vlast se osvaja i na druge načine. K tomu, i političko se tržište može, pod manje vidljivim monopolnim nadzorom, pretvoriti u izlog beščašća.

(c) *Elita novca*. U toj su elitnoj skupini, kratko rečeno, najbogatiji. Uporabljena sintagma može navesti na krivu pretpostavku da se priznaje samo elita koja je svoje bogatstvo uspjela konvertirati u živi novac. Riječ "novac" u sintagmi uporabljen je, naprotiv, kao opća označnica materijalnoga bogatstva. Sukladno tomu, elita novca obuhvaća najbogatije u jednom društvu neovisno o tomu kakva je osnova bogatstva. Premda je konvencionalno uvriježeno mnijenje da su u toj skupini isključivo gospodarski uspješnici, ono nije točno. Prvi je razlog u činjenici da mnogi članovi elite novca postaju bogati zgoljnim nasljedovanjem, bez ikakvih posebnih sposobnosti. Drugi je razlog u činjenici što nemali broj članova elite novca ima pljačkaško ili kriminalno podrijetlo. Budući da pljačka ili kriminal nisu gospodarske nego *ratničke* djelatnosti, ne može se prihvatiti ni tvrdnja da je tako nastalo bogatstvo posljedica gospodarske sposobnosti.

Čvrsta ovisnost elita vlasti i elita novca u sociologijskoj je analizi osigurana već i općepriznatim stereotipom. No one nisu "dva lika istoga". Nisu već i zbog toga što strast za bogaćenjem ne obuhvaća nužno i strast za vladanjem (mnogi uspješni vlastodršci nisu bili reprezentativni bogataši). K tomu, elite vlasti i elite novca mogu se dramski sukobljavati na više načina, napose u zbiljama periferijskih društava, gdje su elite vlasti, nerijetko, "bogečke" i po

socijalnom podrijetlu i po temeljnim ciljevima. Na tu činjenicu ukazuje i iskustvo hrvatskih modernizacija.

(d) *Profesionalna elita*. Toj složenici konkuriraju složenice: elita znanja i tehnička elita. No ni jedna spomenuta nije potpuno precizna. Prva, elita znanja, nije precizna jer posredno upućuje na suženo značenjsko polje gdje su priznati samo oni koji "imaju znanje". Budući da netko može "imati znanje" na posve akademski način, *bez modernizacijskih posljedica*, složenica bi mogla ostati zarobljenom u nekoj vrsti arheologijskog botaničkog vrta gdje umjesto rijetkog bilja rastu rijetki "kulaci znanja" (kao elita plemenitih). Druga, tehnička elita, nije precizna jer posredno navodi na zaključak da je riječ o skupini tehničara u industrijskom i srodnim gospodarskim sektorima. No unatoč tom ograničenju držimo je točnijom zbog toga što jasnije naznačuje kako je riječ o skupini koju presudno oblikuje sposobnost za činiti/načiniti što po natprosječnim mjerilima vrsnoće, neovisno o tipu praktičnog sektora. Sukladno tomu, u takve elite jednako opravdano spadaju vrsni inženjeri, vrsni umjetnici, vrsni pomorci, vrsni obrtnici ili vrsni odvjetnici. Složenicu, "*profesionalne elite*" držimo najboljom. Njezino je značenjsko polje dostatno prostrano označivanje i posebne "elite znanja" (budući da profesija, po definiciji, upućuje na društveno priznati monopol na određen tip znanja što ga sama profesija autonomno proizvodi) i posebnu "tehničku elitu" (jer je jednako važna sastavnica profesije tehnička sposobnost oblikovanja i poavljanja određenog praktičnog postupka/postupaka).

Notorno je da je reprodukcija profesionalnih elita ovisna o eliti vlasti i eliti novca. Ali ta činjenica nije dostatna da bi se ustvrdilo kako je reprodukcija profesionalnih elita samo posebni lik reprodukcije elite vlasti ili elite novca. Nije već i zbog toga što je temelj vrsnoće profesionalnih elita skup *autonomno (profesionalno autonomno) određenih mjerila uspjeha*. I što se u takvu elitu ne može prispijeti na temelju zgojine političke ili gospodarske rente.

Profesionalna elita, barem idealnotipično govoreći, "prirodno" teži drukčijem tipu društvene moći. Ona se očituje, T. Hobbes je, po našoj ocjeni, precizan, u sposobnosti stvaranja poželjnih stanja. Takva se sposobnost primarno teži potvrditi u - tehničkoj subjektivnosti (Rogić, 2000.). U toj subjektivnosti četiri su temeljne sastavnice: umnost (znanstveno znanje), onirično iskustvo (imaginarne projekcije žudnje), inženjerska (konstrukcijska) nadarenost i razmjensko umijeće (komunikacijska sposobnost). Premda, očito je, u naznačenoj praksi akumulacije moći postoji i tendencija nameta svoje volje drugima (politička moć), ona (tendencija) nije primarnim ciljem profesional-

ne prakse. Primarnim je ciljem, naprotiv, društvena moć koja osamostaljuje skupinu ili pojedinca (klijenta) *u odnosu na njegove praktične ovisnosti*.

Korijeni ovisnosti, dakako, mogu biti socijalni (niz uvjeta određenih položajem u društvenoj strukturi), ali mogu biti, a oni su važniji, u obilježjima egzistencijalnog sklopa (tehnička primitivnost strojeva, ekologijski i genetički rizici koji se mogu "tehnički" ukloniti, oskudni energijski izvori, zdravstvene teškoće, prometne teškoće, stambene teškoće itd.). U uvjetima što ih obilježja takva sklopa neposredno određuju male su koristi od prerazdiobe društvene moći ako ona ne obuhvaća i sposobnost "stvaranja poželjnih stanja", dakle evoluciju tehničke subjektivnosti. Sukladno tomu, praktični likovi oblikovanja društvene moći profesionalnih elita kriju važnu razliku u usporedbi s praktičnim likovima oblikovanja društvene moći elite vlasti. Prve, grubo rečeno, *vlastito zavičajno mjesto određuju u tehničkoj evoluciji društva* (i njoj sukladnoj institucionalnoj evoluciji). Druge, naprotiv, za razvijanje autentične uloge *ne trebaju nužno* ideju o tehničkoj evoluciji društva.

(3) Hrvatske elite, u praktičnu djelovanju, izravno ovise o stabilnim *periferijskim* obilježjima hrvatskog društva. Već i zbog toga one "zadobivaju" više tipičnih obilježja, gotovo neovisno o tomu kakva je njihova vrsnoća ili praktična sposobnost (primjerice, nužna prevlast imitativnog ponašanja; oportunitizam spram likova modernizacijske volje iz europskih modernizacijskih središta itd.). Periferijski položaj hrvatskog društva bitno se ne mijenja ni u kojem promatranom razdoblju modernizacije. Mijenjaju se, svakako, empirijske konfiguracije, s pomoću kojih se odnos središte - periferija u pojedinim razdobljima javno predložuje a tajno učvršćuje. Notorno je, dakako, da je hrvatsko društvo na europskoj jugoistočnoj periferiji. "Oklopljeno" u dva modernizacijska razdoblja (1868.-1941.) i (1945.-1990.) većim političkim okvirom, praktično ne može izbjeći položaj *dvostruke periferije*; prvi položaj određen je odnosom s glavnim europskim središtima; drugi je položaj određen *unutrašnjim* odnosima u spomenutim okvirima (hrvatski položaj u nagodbenoj Austro-Ugarskoj i hrvatski položaj u dvije "jugoslavenske" tvorbe).

(Uočiti je da u oblikovanju nove odnošajne osnove Europska unija - Hrvatska, u razdoblju nakon 1990., s europske adrese nerijetko dolaze *zastarjeli* prijedlozi/zahtjevi da se skicirano dvostruko periferijsko posredovanje nastavi i dalje. Naguravanje Hrvatske u periferijsku tvorbu: Zapadni Balkan, gdje bi *isključivo kao članica*, imala mogućnosti oblikovanja odnosa s europskim središtima, držimo mehaničkim otiskom te arheologije.)

(4) U dva modernizacijska razdoblja (1868.-1941.) i (1945.-1990.) hrvatsko društvo *nije institucionalno homogeno*. Njega presudno određuje institucionalna “dvokatnost”.

U prvom spomenutom razdoblju na “donjoj razini” nalazi se zbilja “narodnog kraljevstva”. Na gornjoj razini zbilja Carstva (Habsburškog). Zato u onodobnoj hrvatskoj zbilji treba razlikovati *dva tipa elita*. Prvi tip oblikuje autentičnu ulogu kao izazivač mobilizacije “odozdo”, orijentirajući se empirijskim likovima nacionalnih potreba i likovima ciljeva izvedenih iz imaginarna atlasa samostalnog “narodnog kraljevstva”. Identitetno promatrano, to je hrvatska elita. Drugi tip ulogu elite oblikuje kao agent Carstva na “praznom” periferijskom području. Simbolična oznaka: prazno (područje), dopušta razviti praktični program kolonizacije područja i stvaranja mreže kolonizatorskih zajednica izravno ovisnih/odanih Carstvu. Već i radi toga pod institucionalnim nadzorom elita “narodnog kraljevstva” nije znatan dio hrvatskog teritorija (primjerice, Dalmacija, Turska Hrvatska, u jednom dijelu razdoblja područje Vojne Granice, Istra).

Identitetno promatrano, to je *elita u hrvatskom društvu*; ali ni po ciljevima ni po položaju, a ni po praksi, *hrvatskom - nije*. Točnije je o njoj misliti kao o tipičnoj onodobnoj poduzetničkoj skupini s kolonijalnim ovlastima i izgledima. Ona radi toga prirodno polarizira likove modernizacije “odozgo”. U prvojugoslavenskom odsječku razdoblja strukturni se “dvokatni” predložak ne mijenja. Radikaliziraju se, međutim, kolonijalne ovlasti elita s “gornje” razine. Korijen je promjene u činjenici da je Hrvatskoj, posredno, dopisan položaj *ratnog plijena* “pobjedničke” srbijanske vlasti.

U drugom razdoblju (1945.-1990.), poznato je, hrvatskom je društvu nadređeno “jugoslavensko”. Sukladno tomu, ono ga i specifično “kolonizira”. Metode i procedure s pomoću kojih se taj odnos praktično oblikuje mijenjaju se ovisno o općim obrisima pojedinih dionica razdoblja i, dakako, ovisno o otporu “odozdo”. No ni u kojoj dionici nije vidljivo posustajanje nauma da se u zbilji hrvatskog društva oblikuje *aktivni protuhrvatski dio*, baš kao i u razdoblju prve modernizacije.

U trećem razdoblju, nakon 1990., nije prisutan “dvokatni” predložak institucionalnog prekrivanja zbilje hrvatskog društva. Ali su prisutne neobične aspiracije da se pojedini ulomci “dvokatnog” modela (sada “autonomnom” odlukom hrvatskih vlasti) primijene zaštićeni naslovom: tranzicijska racionalnost. Neobičnost je u tomu što se zgoljni učinci kolonijalnog slabljenja modernizacijskih sposobnosti hrvatskog društva teže - nekom vrstom groteskne

mehanike – etiketirati naslovom: nova modernizacijska pomagala.

(5) Uzmu li se primjereno u obzir, spomenute činjenice postaju važna nekolika svojstva hrvatskih elita bez kojih nije moguće precizno razumjeti zašto su djelovale kako su djelovale. Spomenut ćemo važnije. (a) *Malobrojnost hrvatskih elita*. U sva tri promatrana razdoblja članova elita od već je malo za oblikovanje *socijalne gustoće* potrebne za ostvarivanje osnovnih modernizacijskih ciljeva. Maloj socijalnoj gustoći pridonosi i činjenica da je u sva tri razdoblja poduzetnički sposoban građanski sloj također malobrojan. (b) *Rizičnost elitnog položaja*. O kakvoj je rizičnosti riječ, zorno pokazuju *višestruko ponovljeni pokolji hrvatskih elita*, neovisno na kojemu su području elitnost stekli. Posebno su na rizičnom položaju bile političke elite.

Budući da su one, već i zbog zgojne modernizacijske abecede, ustrajno uključivale u program modernizacije i oblikovanje hrvatske državne samostalnosti, u dva su modernizacijska razdoblja pretežno na položaju *subverzivnih skupina*. Spram takvih skupina i u modernizacijskim je središtima sustavna okrutnost velika. U zbiljama perifernih društava, gdje je, već po konstrukcijskom predlošku, *život jeftiniji* (Vallerstein, 1974.), sustavna je okrutnost, štoviše, na popisu – vladateljskih vrlina. Zato i nije neobično što se, uspješnim fizičkim iskorjenjivanjem hrvatskih elita organizatori “dvokatne” modernizacije “odozgo” nerijetko hvale kao posebnim – modernizacijskim uspjehom. (c) *Oportunizam kao racionalna praksa*. U analitičkoj shemi koju rabimo najmanje je netočno definirati ga poviškom pripravnosti na *pragmatične* identitetne krivotvorbe, različite vrste eda bi se, na drugoj strani, smanjili rizici od fizičkog istrebljenja ili drugih oblika “eksproprijacije”. Držimo da ponajprije zbog toga *nije dovršen* prijenos plemenitih atributa s aristokratske skupine na elite građanskog podrijetla ili, pak, radničkog/seljačkog. U jezgri toga skupa atributa, leži, poznato je, *moralni imperativ* da se, i pod cijenu gubitka života, *jer tako nalaže dužnost*, brane javna dobra zajednice kojoj elita pripada. Budući da takva moralna/aristokratska dosljednost izravno vodi u klopke osvete poretka “subverzivnim skupinama” i njihovu fizičkom istrebljenju, građanske elite *racionalno ne dovršavaju* ispunjenje sržnih obveza u modernizacijskom programu.

Već i zbog toga su brojni primjeri sektorskih uspjeha hrvatskih elita u modernoj preobrazbi izravno svezani s “ljuljanjem” nacionalnog identiteta hrvatskih elita i tehnikama njegove redukcije na prigodne “nagodbenjačke” konfiguracije. One posebno dolaze na vidjelo u prilikama kada elitne skupine moraju samostalno projektirati pojedina

modernizacijska rješenja (kao, primjerice, i u razdoblju 1995.-2001. godine). (d) Ide li se tragom analize izvora povjerenja u društvu, kakvu nudi Fukuyama (1995.), zasnovano je zaključiti da takva elita *samo mukom* uspijeva, i posve privremeno, zadobiti položaj sudionika *kojemu se može vjerovati*. Drukčije rečeno, spomenuta obilježja izravno otežavaju učvršćivanje elitnih sposobnosti nužnih u oblikovanju *partnerskih* odnosa i sveza i u matičnom društvu i u mrežama inozemne (globalne) konkurencije/koo-peracije. Predloženu tvrdnju izravno podupire u hrvatskom društvu dominantna tvrdokorna praksa *negativnog etiketiranja* komunikacijskih sudionika. Njezin je glavni proizvod radikalno sumnjičenje ciljeva organizatora modernizacije “odozdo”. Nije, držimo, posve nekorisno na tom tragu istraživati i odgovore na pitanje: zašto u razdoblju 1995.-2001., (treća) hrvatska modernizacija nema – “pobjednički” nastavak.

DVODNO PRVE MODERNIZACIJE

Martirski/monumentalni smjer prijenosa plemenitih atributa. U “standardnim” europskim okolnostima, u kojima se priprema klasična modernizacija, prijenos “plemenitih” naslova s aristokracije na građanstvo omogućen je baroknim savezom aristokracije i bogatijega građanstva. Složenice: građanin/plemić, ali i plemić/građanin na njega izravno upućuju. Na simboličnoj ravnini zbilje “velikih priča” strukturno sukladan proces omogućen je građanskim preuzimanjem – tragedije. Tragične forme, upozoruje Fray (1978.), u svojoj klasičnoj analizi, jamče uspješnu “osmozu” aristokratske predodžbe o kozmogenetičkoj vrsnosti (koja se mjeri odnosom spram idealnih likova) i novog, gradskog/građanskog iskustva. Zato, po njegovoj ocjeni, postoje dva razdoblja u europskoj kulturnoj povijesti kada cvjeta tragijska imaginacija. To su Platonovo razdoblje, kada atensko aristokratsko društvo postaje – gradskim društvom, i renesansno/barokno razdoblje, kada se feudalna društva otpočinju modernizirati – po gradskom predlošku. U oba slučaja tragijska je imaginacija omogućila uspješan prijenos plemenitih atributa s aristokracije na građanstvo. Tek tada ono je zadobilo i legitimaciju kozmogenetički elitnog društvenog sudionika (dakle, sudionika sposobnog oblikovati svijet, ne samo posebne interesne uvjete). Jer je dobilo priznanicu da je “plemenito po duhu”.

Hrvatska je aristokracija u renesansnom/baroknom razdoblju, poznato je, uglavnom izumrla ili je poubijana. Preživio je samo mali broj magnata (aristokrata sposobnih načelno konkurirati za ulogu izabranog kralja). S njima je izumrla

“organička” obveza aristokracije da i pod cijenu života brani javna dobra zajednice, gdje je u ulozi “elite plemenitih”. Zbog toga se prijenos plemenitih atributa na novo, *reprezentativno* građanstvo odvija s dva naglašena obilježja. (i) Prijenos je, istodobno, *i obnova sjećanja* na velike hrvatske priče (podsjećamo na pravašku obnovu sjećanja na tragediju Zrinskih). Iz te činjenice izravno izvire *monumentalni* predložak prijenosa. (ii) Prijenos je *rizičan* za onoga tko atribute plemenitosti prihvaća, jer je, vidjelo se, za poredak, u razdoblju prve modernizacije prijenos istovrstan pripremi - hrvatske *državne* pobune (hrvatska aristokracija simbolično utjelovljuje *lik baštinika neotuđiva prava Hrvata na samostalnu državu*). Iz te činjenice izravno izvire *martirski* predložak prijenosa.

Najveće je ograničenje oba spomenuta predloška što novom građanskom sloju, sastavljenom pretežno od malih plemića/građana i državnih činovnika, ne dopuštaju životnu (vitalističku) i pragmatičnu socijalizaciju prenesenih, “plemenitih”, naslova; nego, naprotiv, *pojačavaju razliku* (jaz) između empirijske zbilje građanskog sloja i herojskih imperativa impliciranih u “plemenitim” pridjevima. Nastalu pukotinu u cijelom promatranom razdoblju nitko nije uspio ukloniti. Sukladno tomu oblikuju se i *dvije osnovne podvrste hrvatskih elita*. *Prva njeguje monumentalne/martirske “plemenite” atribute*, ali ne uspijeva na podlozi te njege, dospjeti u zbiljsku ulogu organizatora racionalne modernizacije. (To je, primjerice, glavni prigovor što ga I. Pilar upućuje “na adresu” A. Starčevića). *Druga je u odnosu na martirske/monumentalne pridjeve oportunistička*; ali, na drugoj strani, uspijeva na pojedinim (premda ograničenim) sektorima organizirati racionalne ulomke modernizacije. (Koliko je taj oportunizam redovito racionalno nadziran, pokazuju primjeri ponašanja I. Kršnjavoga i A. Trumbića. Nakon što su, po vlastitoj ocjeni, obavili poslove “čupajući” za Hrvatsku što su mogli, kao mađarski i jugoslavenski ministri, oba su spomenuta javno obznanili da su - politički pravaši.)

Srodna shema djeluje i u prvojugoslavenskom razdoblju. No teškoća je s plemenitim naslovima veća. U habiburškom razdoblju prijenos “plemenitih” atributa na hrvatsko (narodno/liberalno) građanstvo toliko je olakšan koliko je ono već “prerađeno” praksama “civilizacije” (u smislu što ga nudi Elias 1996.). U prvojugoslavenskom odsječku “plemeniti” se atributi prenose na - seljački sloj. Premda u klasičnoj narodnjačkoj predodžbi, kakvu nudi, primjerice, A. Šenoa, pobunjeni seljak (M. Gubec) ima kakvoću tragičnog aristokrata (“seljačkog kralja”), takav optimizam činjenice ne podupiru. Po uvidu i samoga S.

Radića seljački je sloj fatalno zapušten i bolje mu pristaje naziv: *žrtva* negoli naziv: tragični osloboditelj. U tom je uvidu, po našoj ocjeni, korijen odluke političkog prvaka seljačkoga sloja, V. Mačeka, da godine 1941. *ostavi praznim* mjesto obnovitelja ideje o hrvatskoj modernizaciji (koja prirodno obuhvaća i hrvatsku državnu samostalnost). Dopušteno je pretpostaviti da je upravo ta praznina bila *glavnim pokretačem*, inače tada rubnih, totalitarnih skupina u hrvatskom društvu da se ogledaju u ulozi – odsutnih organizatora modernizacije.

“*Komunalna*” *elita vlasti*. Naslov “komunalna” elita vlasti naslanja se na nekoliko zgošnjih činjenica. (i) Ona ne zapovijeda vojskom. (ii) Nema sposobnost ugroziti proces u kojemu car (habsburški) praktično proždire kralja (hrvatskog). Zahvaljujući tomu, habsburški car vlada Hrvatskom, gdje je, inače samo izbornim vladarom, kao nasljednom kraljevskom zemljom (iliti, Hrvatska je reducirana na jednu vrstu nasljedna feudalna gospodarstva). (iii) Nema nadzor novca, a ni financijske stručnjake. (Prvi financijski ekspert je, poznato je, dr. J. Frank. Njemu su, brzo, upravo zbog toga, “smjestili” aferu da je – financijski kriminalac.) (iv) Nema ovlasti na većem dijelu hrvatskog teritorija (praktično je svedena na upravu područja “vidljiva s tornja katedrale”). Posebno je u tom pogledu fatalno što su joj ograničene mogućnosti oblikovanja jadranskog pročelja modernizacije.

Sektorska pak slika praktičnih ovlasti u austrougarskom razdoblju pokazuje da su one, uglavnom, odredljive *u bogoštovlju i nastavi te u nižim sudskim i redarstvenim poslovima*. Nagodbenim “ugovorom” s ugarskim vlastima jasno je imenovan i obvezujući javni jezik. U suženu okviru uvjerljivost naziva “elita vlasti” teško se može prihvatiti bez stanovita ironična dodatka. S kojim praktičnim ograničenjima, normativnim, financijskim i organizacijskim, obnositelji vlasti moraju računati, zorno pokazuju nekolicina slučajeva poplava i epidemija na seoskim područjima. Budući da su mogućnosti primjerenih intervencija oskudne, odgovorni državni činovnici morali su prakticirati začudne oblike dosjetljivosti i snalažljivosti, eda bi, makar i minimalno, ublažili oštrinu žalosnih posljedica. Takvi oblici djelovanja javne administracije jedva da pristaju uza zvučni naslov: elita vlasti.

Nisu vidljive ozbiljnije poboljšice ni u prvojugoslavenskom dijelu razdoblja prve modernizacije. Štoviše, prvojugoslavenski – nije netočno reći: okupacijski – upravni shematizam reducirao je preživjela nagodbenjačka pravila razdiobe lokalnih i nadlokalnih ovlasti na jednu vrstu poželjne uspomene. Ispravak pak, tog “odklona” od središnjeg, na-

godbenog, konstrukcijskog pravila u obliku Banovine Hrvatske (1939.), traje odveć kratko za ozbiljniju razvojnu bilancu s dugoročnijim učincima. Zato i nije netočno ustvrditi da se hrvatska elita vlasti u razdoblju prve modernizacije oblikuje na podlozi nekoliko jednostavnih ovlasti, *srodnih ovlastima tipičnih manjinskih etničkih autonomija*.

Imaju li se skicirane činjenice pred očima, nedvojbeni uspjesi hrvatske elite vlasti na sektorima gdje je uspjela očuvati minimalne ovlasti izgledaju toliko začudnije. Na popisu uspjeha manji je izgradnja solidne pravne i administrativne tradicije; manji, zbog toga što je prvojugoslavensko razdoblje znatno oštetilo ukupnu institucionalnu baštinu, pa spomenuta "weberovska" tradicija ima ograničen modernizacijski trag. *Nedvojbeni je pak, uspjeh oblikovanje cjelovita sektora naobrazbe od pučkog do sveučilišnog stupnja te mreže nacionalnih kulturnih ustanova*. Vrednuju li se iz današnje perspektive, primjerice, program nacionalne mreže gimnazija bana J. Mažuranića, program razvitka nacionalne akademije i sveučilišta u Zagrebu J. J. Strossmayera ili program umjetničkih i muzejskih institucija ministra I. Kršnjavoga, nije netočno ustvrditi da su to programi koji su, u osnovi, omogućili *nastavak modernizacijskog procesa* u hrvatskom društvu sredinom i u drugoj polovici 20. stoljeća.

No taj je ograničeni uspjeh, na drugoj strani, strukturno omeđen stabilnom proizvodnjom identitetnih dioskura. Na jednoj strani, odredljivi uspjesi u dnevnoj zbilji, što ga akumuliraju oportunistički orijentirane elitne podskupine, pogoduju odvajanju općeg naziva "hrvatski" od modernih građanskih sadržaja. Na drugoj strani, akumulacija iskustva pod tlakom velikih priča o tragičnim precima (magnatima) hrvatske atribute čini pogodnijima za raznorodne redukcije i za *jednu vrstu arheološkog azila*. Na toj je osnovi oblikovana stabilna disjunktivna shema označiteljskih parova kakvi su primjerice - Hrvat *ili* radnik (klasno protiv nacionalnog); Hrvat *ili* građanin (građansko protiv nacionalnog); Hrvat *ili* Europljanin (internacionalno protiv nacionalnog). U njima, posve je očito, označitelju "Hrvat" aktivno se oduzimlju modernizacijske odrednice. Srodne sheme osnovom su, prije spomenute, unutrašnje simbolične samokolonizacije negativnim etiketiranjem.

Nejaka elita novca. Razlog zašto se rabi pridjev: nejaka leži u činjenici da u promatranom razdoblju hrvatska elita novca samo u sretnijim slučajevima nadzire dva glavna potporna ondašnjeg uspješnog poduzetništva: *zemljišni veleposjed i gradsko poduzetništvo*. Racionalna rekonstrukcija veleposjeda otežana je na više načina. Primjerice, veći dio hrvatskog zemljišta, nakon okončanja obrambenih ratova s Turskim Carstvom, nije vraćen zakonitim vlasnicima:

hrvatskoj aristokraciji. Jedan dio nije ni mogao biti vraćen jer je, spomenuto je prije, znatan broj hrvatskih plemićkih kuća u tim ratovima fizički izumro. Mogao je, pak, biti vraćen Hrvatskom saboru kao mogućem organizatoru *no-ve racionalne komasacije* zemljišta, sukladno novim merkantilističkim aspiracijama države na ulogu poduzetnika. Namjesto toga nemali dio zemljišta zadržan je pod carskim nadzorom. Na njega carska uprava nelegitimno naseljuje doseljeničke skupine s obvezama kolonizatora. Mnogima, predvidljivo je, racionalno gospodarenje na zemljištu nije ni bilo organskom sastavnicom gospodarskog ponašanja (nego prerazioba ratnih i nasiljem stečenih dobiti). (Vidjeti Tomašić, 1997.)

Pristup hrvatske elite novca gradskom poduzetništvu otežan je posebnom promjenom položaja grada, kojoj je korijen još u razdoblju "prosvijetljena apsolutizma". Najkraće rečeno, promjena omogućuje integraciju stranaca u hrvatske gradove, *ali bez obvezujuće integracije i u podložnike hrvatskoga kraljevstva*. Zahvaljujući toj okolnosti, u gradovima se može sabrati za poduzetništvo sposobno stanovništvo, ali izravno ovisno o carskoj upravi, a ne o voljama podrijetlom iz "lokalnog" hrvatskog društva. Racionalni pravac djelovanja građanstva oblikovanog na toj podlozi vodi *sustavnoj blokadi* mogućnosti prodora u gradska društva negrađana iz hrvatskog okoliša (hrvatskih seljaka) "odozdo". Vodi, naime, "elastičnoj" otvorenosti spram novih došljakih skupina s drugih carskih područja, *neovisno o zbiljskoj* urbanoj kompetenciji. (Na taj se način u hrvatskim gradovima sabrala brojna neurbana sirotinja; njezinu "prikladnost" životu u hrvatskim gradovima određuje samo činjenica da je podrijetlom s carskih područja, a ne da je skupina s urbanom kompetencijom.)

Simbolična shematizacija uspostavljenog mehanizma, kojim se dugoročno hrvatskim seljacima *aktivno uskraćuje* "pravo na grad" (a time i na poduzetničke šanse), a dijeli kolonijalnim skupinama, razgovijetno je naslonjena na porijekal rasističkih označitelja (upućenih, dakako, na adresu hrvatskog seljaštva). Isključivanje se postupno generalizira do razine disjunktivne shematizacije. U njoj su, već je naznačeno, *grad u Hrvatskoj i hrvatsko stanovništvo polemično suprotstavljene*. Kadšto praksa orijentirana takvim isključivanjem ima i groteskne oblike. (Primjerice, u razdoblju 1918.-1919., u Rijeci ugarski vlasnici nekretnina u gradu, povlačeći se uoči promjene državne vlasti u matičnu Ugarsku, *planski* nekretnine prodaju *samo talijanskim kupcima*, a sustavno isključuju kupce hrvatskog podrijetla, neovisno o ponuđenoj cijeni /skupina autora 1988./.) Posve je lako predvidjeti da će u takvu općem okviru pristup moguće-

stima oblikovanja poduzetničkih inicijativa poduzetnicima hrvatskog podrijetla biti otežan. Na taj se način smanjuju i mogućnosti oblikovanja snažnije elite novca podrijetlom "odozdo". One (mogućnosti), poznato je, ostaju ograničene pretežno na ponudu malih/rubnih gradova.

U prvoj Jugoslavenskom razdoblju ta se shema mijenja. Dva su razloga. (a) U razdoblju 1920.-1930. Srbija organizira pljačku financijskih izvora i fondova u Hrvatskoj tumačeći, *posve točno*, da su je njezini međunarodni jamci, Velika Britanija i Francuska ovlastili Hrvatskom upravljati kao *ratnim plijenom*. U tom procesu opljačkane su sve elite novca u hrvatskom društvu neovisno o tome koliko su prije toga bile bliske ili udaljene od hrvatskih atributa. Dostatna je bila činjenica da su im poslovne adrese i fondovi bili na hrvatskom teritoriju. (b) Sustav vlasti organizira se hijerarhijski; Srbija je na položaju nadmoćna središta, a ostale prvoj Jugoslavenske zemlje – dobra na raspolaganju.

Sukladno tomu sistemski se nejednako diferenciraju i poduzetničke i političke šanse. Mehanizam implicira da su teritorijalnost i (ne)srpstvo dostatna obilježja za razlikovanje *tko ima pravo na prava*, a tko ih nema. Obje činjenice, svezane skupa, osnažuju uvid elita novca u hrvatskim gradovima da ih prvoj Jugoslavenska vlast kvalificira hrvatskima neovisno o njihovim dotadašnjim stilovima i predlošcima javnog djelovanja. Pred njima su tri racionalne mogućnosti. (a) Selidba u donedavna središta nestalog Carstva, ili u prekomorske zemlje. (b) Prijenos polemična osporavanja hrvatskih "negrađana", kao kolonijalnog taloga, u novi srpski/"jugoslavenski" shematizam. (c) Stvaranje socijalnog i identitetnog saveza s modernizacijskim sudionicima podrijetlom "odozdo", iz matičnoga hrvatskog društva. Zahvaljujući takvu razdvajanju, tridesetih godina u Hrvatskoj elita novca s "organičkim" naslovom: hrvatska, funkcionira s većom osjetljivošću spram impulsa modernizacije "odozdo". No atlas socijalnih slika što ga nudi R. Bičanić tvrdokorno pokazuje da su zbiljski učinci hrvatskih investitora ostali vrlo ograničeni.

Ograničen uspon profesionalne elite. U procesu oblikovanja i jačanja hrvatske profesionalne elite u promatranom razdoblju uloga Carstva je nenadoknadiva. Dvije činjenice izravno je osnažuju. (a) Horizont Carstva je međunarodni/univerzalni, nije lokalni. Stoga su i mjerila izvedbene vrsnoće, predvidljivo, univerzalno – okrutna. Habsburško Carstvo se, dakako, ne može mjeriti s pravim merkantilističkim strojem koji radi u srcu tadašnjeg Britanskog carstva. Ali ga njegova projektirana univerzalnost tjera, već i konstrukcijskom inercijom, na prakticiranje mjerila kakvoće kakva se ustaljuju na međunarodnoj razini. (b) Car-

stvu stoji na raspolaganju brojnije stanovništvo, gdje je već i *statistička vjerojatnoća pojave nadarenih ljudi, predvidljivo, veća*. Budući da ga međunarodno odmjeravanje tjera na nedvosmislene uspjehe, pokazuje i veću otvorenost i naklonost prema nadarenima bez podrijetla nego što bi se očekivalo s obzirom na vertikalnu ukrućenost carskih monopola različite razine. Obje činjenice djeluju u istom smjeru. Zato držimo i više nego očitim da u razdoblju prve modernizacije u *Hrvatskoj s razine Carstva* u hrvatsko društvo dotiču i *najbrojniji i najvažniji poticaji u oblikovanju nove profesionalne elite*.

Dvije su promjene što ih nove profesionalne elite unose u hrvatsko društvo važnije od drugih. (a) *Nova osnovna socijalne autonomije*. Profesije, promatraju li se idealnotipično, djeluju kao autonomne skupine s posebnim mjerilima kakvoće, etikom, metodama itd. Budući da je profesionalno znanje *prenosivo dobro*, u granicama što ih određuje međunarodno tržište profesionalne se skupine teško mogu podvesti pod nadzorne mehanizme predmodernizacijskog razdoblja. Zato, nerijetko, one praktično djeluju kao jedna vrsta “nelegitimne vlasti” i u odnosu spram hrvatskih elita vlasti i u odnosu spram silnica carske volje ili, kasnije, u prvojugoslavenskom razdoblju, dvorske i špekulantske. (b) *Nova ekologijska zbilja*. Pridjevom: ekologijska upućuje se na činjenicu da modernizacija ekskluzivno oblikuje posebnu životnu zbiljnost: *zbiljnost tehničkog društva* (vidjeti Rogić, 2000.). Složenica “tehničko društvo” opisuje heterogeni skup novih životnih uvjeta, poticaja i dobara koji nastaju pod modernizacijskim tlakom. Skup se ne može reproducirati bez autonomna funkcioniranja novih tehničkih mreža i pogona (infrastruktura, energijska proizvodnja, paleoindustrijski pogoni, urbani sklopovi itd.). *U njima profesionalne elite nalaze glavno uporište*. Razlog je već obrazložen u analitičkoj literaturi, pa nije potrebno ponavljati ga. Zahvaljujući toj činjenici, profesionalne elite ustaljuju se u ulozi praktičnih/dnevnih organizatora modernizacije, ali, istodobno, i sa (zaslužnim) naslovom “*glavni proizvod*” te *(iste) modernizacije*.

Toj intenciji stoji nasuprot već spomenuta činjenica da je hrvatsko područje uokvireno dvostrukim perifernim okvirom. Na nju se naslanja usporedni (para)modernizacijski proces. Njegov je “tehnički” predložak socijalni velestroj (L. Mumford) iliti masovni radni/ratni logor jeftinog perifernog stanovništva. Njegov je socijalni predložak izveden iz strukturne definicije periferije kao područja gdje je, ponajprije, jeftin ljudski život, a sukladno tomu, i rad (vidjeti Wallerstein, 1974.). Budući da je Carstvo već u perifernoj klopci u odnosu spram zapadnoeu-

ropskih modernizacijskih središta, ono se ne može odreći klasične kolonizacije “svoje” (čitaj hrvatske) periferije, jer mu tamošnja pričuva jeftinog stanovništva dopušta privremeno ublažiti razorne učinke izvanjske (planetarne) podređenosti. Rješenje je toliko lagodnije koliko se bolje slaže s predmodernom razdiobom carskog monopola.

Zahvaljujući tomu, uspješna se hrvatska modernizacija ustaljuje tek u posebnim *džepovima modernizacije* (da parafraziramo T. Parsonsa) reduciranim na *nekolike male i male/srednje gradove te mala i srednja poduzeća*. Oko njih nadmoćan je seljački svijet koji drugima “konkurira” jeftinoćom i zapuštenošću. Zato je razvitak profesionalnih elita u prvom modernizacijskom razdoblju u Hrvatskoj teško odvojiti od jedne vrste – *misijskog rada* (posebno, primjerice, u zdravstvu, naobrazbi, poljodjelstvu, graditeljstvu, novim industrijama itd.). Zbog toga je, nerijetko, i socijalna distancija između osoba s tehničkom kompetencijom i obične “radne snage” u dnevnoj komunikaciji *manja* nego što teorijska očekivanja dopuštaju.

U prvojugoslavenskom razdoblju oblikovanje profesionalnih elita zadobiva jasnije institucionalne okvire (primjerice dvadesetih godina ostvaruju se nekolike visoke politehničke škole te niže obrtničke). Promjena nije posljedica posebnih razvojnih ciljeva prvojugoslavenske elite vlasti. Naprotiv, njezina jedva sakrivena špekulantska tradicija bolje pristaje sporim ritmovima socijalnog velestroja. No u spomenutim džepovima modernizacije već su se uspostavila mjerila uspješnosti izvedena iz procesa koji dominiraju u europskim razvojnim središtima. Njihova *obvezujuća* primjena ohrabruje likove tehničke i organizacijske racionalnosti koji nedvosmisleno prekoračuju periferijske ritmove. U tom su pogledu industrijske i financijske koncentracije u nekolikim malim/srednjim hrvatskim gradovima, napose na hrvatskom sjeveru, posebno važne. One, premda, dakako, u skromnim omjerima, omogućuju praktični nastavak onih modernizacijskih procesa koje je u prethodnom razdoblju bilo potaknulo Carstvo. Štoviše, simbolično isticanje srodnosti vlastitih poslovnih pokušaja s poslovnim pothvatima (nekadašnjeg) Carstva stječe vrijednost posebne geste protimbe periferijskom cinizmu novih rentijera formiranih na monopolnom srpskom/srbijanskom pravu na produženu ratnu pljačku “pobijedenih” pokrajina i skupina u novoj državnoj tvorevini. O Glembayevima ne treba misliti – crno. Nije mislio ni autor njihove dramske priče – M. Krleža.

PARADOKSALNA DRUGA MODERNIZACIJA

Dva argumenta na korist pridjeva "paradoksalna". Premda je druga hrvatska modernizacija nerijetko označena pridjevima kakvi su: pseudo-, polu- (modernizacija), djelomična itd., držimo da pridjev "paradoksalna" najbolje pristaje njezinim osnovnim obilježjima. Ona su opisana u posebnoj analizi (Rogić, 2000.), pa je nekorisno ponavljati ih u ovom tekstu. Korisnije je upozoriti zašto držimo pridjev "paradoksalna" opravdanim.

(a) *Druga modernizacija odigrala se u razdoblju 1945.-1990.* To se razdoblje poklapa sa socijalističkim razdobljem u Hrvatskoj. Premda je obilna ponuda simboličnih i teorijskih figura zadaća kojih je pokazati/dokazati kako u tom razdoblju, osim u prva dva desetljeća (dakle, 1945.-1965.), nije bilo totalitarno organizirane vlasti, nema dostatnih razloga za "aboliranje" druge polovice razdoblja. Unatoč sustavnim varijacijama totalitarnih javnih likova, iza kojih su se protezale i važne svakodnevne razlike u količini totalitarnog tlaka, opći konstrukcijski predložak razdoblja zaslužen je označen pridjevom: totalitaran. U toj činjenici je i korijen prvog argumenta. On poučava da se totalitarnim političkim sredstvima ciljalo oblikovati preobrazba koja se konvencionalno sabire oko lika građanina, dakle baš onoga lika što ga totalitarni predložak - ukida (označujući ga fatalnim poremećajem u oblikovanju pravednog društva). Tvrditi kako je moguće aktivnim političkim *ukidanjem* lika građanina oblikovati *građansku* preobrazbu društva (po sadržaju: industrijalizacija, urbanizacija, institucionalna kristalizacija), a pri tomu zadržati logičku ozbiljnost, ne znamo kako je moguće osim - sklonidbom u paradoks.

(b) Višestruke, i tradicionalno duge, rasprave o zbiljskim političkim namjerama Komunističke partije, poslije Saveza komunista, u Hrvatskoj, unatoč brojnim mogućnostima i argumentiranim stranputicama, jednostavno "presijeca" višekratno ponovljena izjava dr. V. Bakarića, višedecenijskog prvaka komunističkog "aparata" u Hrvatskoj. On je, podsjećamo, jasno ustvrdio *kako politički cilj komunista u Hrvatskoj u promatranom razdoblju nije uspostava samostalne hrvatske države, nego uspostava (komunističke) vlasti.* Ima li se u vidu činjenica da je rad na rekonstrukciji hrvatske državne samostalnosti sržni uvjet hrvatske modernizacije te da se modernizacijska bilanca bez uspjeha u tom poslu ne može valjano sastaviti, nije jasno o kakvoj je modernizacijskoj zamisli riječ u izjavi spomenutog političkog prvaka. Jasno je, međutim, sklonimo li (ponovno) analitičku radoznalost pod zaštitu paradoksa.

Neprilike s kriminalnim sudionicima elite "plemenitih". Oblikovanje elite "plemenitih" u razdoblju prve hrvatske modernizacije, vidjelo se, osigurano je od opasnosti da u skupinu "plemenitih" prispiju – notorni ubojice. Skiciranu sigurnost proces oblikovanja elite plemenitih u drugoj modernizaciji – nema. Proces ima zadaću likove s *revolucionarnom osnovom* "prenijeti" u elitu plemenitih; on se *gotovo doslovno* u konstrukciji društvene zbilje pokazuje kao simboličan lift koji donedavne endeme sa socijalnog dna po najkraćoj putanji prenosi na krov društva. Teškoća je u tome što endemi sa socijalnog dna *nisu homogeni* po mjerilima kozmogenetičke vrsnoće potrebne za upis u elitu "plemenitih". Spomenuti lift, međutim, homogeno zahvaća skupinu endema i jednako ih homogeno premješta na društveni vrh. Shema implicira, hoćeš-nećeš, da razlike između faktičnih razbojnika (partijskih ubojica, polusvijeta itd.) i skupina s minimalnom kakvoćom "plemenitih" obilježja (revolucionarnih idealista) *nisu*, po procesu razdiobe "plemenitih" atributa, *posebno važne*. Drukčije rečeno, nova revolucionarna legitimacija jednako uspješno "pokriva" i čestite ljude i ljude s kriminalnom prošlošću. I jedni se i drugi *ravnopravno* pojavljuju u novoj skupini nositelja "plemenitih" atributa.

Srodna teškoća, dakako, nije nepoznata sudionicima prve hrvatske modernizacije. Primjerice, u važnom simboličnom papiru prve modernizacije, epu Smrt Smail-age Čengića I. Mažuranića, glavni ubojica tiranijskog age je – *anonimna noć*. U simboličnu shematizmu europske romantike anonimna noć je etiketa nabujalog "donjeg" svijeta, neovisno o tomu je li mu u središtu nesvjesno (kao osamostaljena sila) ili narod (kao do tada šutljiv subjekt). No Mažuranić, sukladno sintaktičkim pravilima reprezentativnog individualizma prvog modernizacijskog razdoblja, likove anonimne noći *ne nagrađuje* i zauzećem praznih stolica odsutnih magnata. Kandidati na ta mjesta moraju i sami biti upisani u trag kozmogenetičke pouzdanosti, eda bi im se priznala načelna legitimacija za vođenje građanskog društva. Biti lik anonimne noći, ako ništa drugo, *nije dostatno* za takvu legitimaciju.

Budući da su organizatori druge modernizacije s totalitarnim korijenom rubne/manjinske skupine, oni naznačenu sumnju uopće ne poznaju. Već sama činjenica da netko *nominalno* pripada totalitarnoj skupini/organizaciji ("partijska podobnost") dostatna je, *sama po sebi*, za kandidaturu na ulogu socijalističkog plemenitaša. Zahvaljujući tomu, prerazdioba "plemenitih" atributa tijekom cijelog razdoblja (dakle u rasponu 1945.-1990.) sustavno i ponovljeno zatire druga uporišta razdiobe osim totalitarne osnove

partijnosti. Zato se u ulozi nositelja “plemenitih” atributa nerazlikovano (u kozmogenetičkom pogledu) javljaju s istim praktičnim mogućnostima i “pošteni” ljudi i “nepošteni” lovci na političke i ine dobiti. Budući da u takvu okviru “biti pošten” zapravo upućuje na manje uspješno ponašanje (s obzirom na opća obilježja predložka), samorazumljivo je da se “pošteni” postupno povlače u “nerevolucionarnu” anonimnost, a množe se ambiciozni lovci na političke i ine dobiti.

Imenovana elita vlasti. Premda je elita vlasti u razdoblju prve modernizacije po ovlastima skučena na “komunalni” okvir djelovanja, ona je na elitne položaje prispjela na temelju političkog nadmetanja (konkurencije). Onodobna izborna pravila dvostruko sužuju opseg biračkog popisa (po naobrazbi i po bogatstvu), ostavljajući samo bogatijima/naobraženima izbornu pravo. Ta činjenica, ipak, izravno ne ugrožava načelnu kakvoću “demokratskog” mehanizma s pomoću kojega se definira elita vlasti. U razdoblju druge modernizacije, poznato je, mehanizam se, premda po postignutim učincima ekstremno redukcionistički, briše. No razlog ne leži u samim učincima. Nova elita vlasti svoju legitimnost načelno ne izvodi iz izbornih rezultata. Izvodi je iz činjenice da je dio partijskog pogona. Njime dominiraju dva lika: “vojnici Partije” i “društveno-politički radnik”. Budući da je Komunistička partija prethodno oružjem provela “preokret” (pa je hrvatsko društvo “palo pod oslobođenje”), korijen legitimacije neodvojiv je od naruženih likova revolucije. Komunistička partija ne izlazi na izbore. Ona na temelju revolucionarnih ovlasti organizira posebne sektore “civilne” vlasti i, sukladno tomu, *imenuje* i elite s primjerenim zadaćama.

Nekoliko odrednica prakse imenovane političke elite zaslužuje poseban komentar. *Prva odrednica zrcali se u nuždi da elita vlasti organizira neprekidno revolucioniranje društvene zbilje.* Budući da se idealno orijentira *budućim vremenom* (ili, točnije, s vremenom ostvarene utopije), elita vlasti preuzimlje tešku zadaću *monopolnog* izazivača i organizatora društvenih promjena. Zbiljski sadržaj tih promjena elita vlasti preuzimlje izravno iz arheologije do tada poznatih likova modernizacije (industrijalizacija, urbanizacija, birokratski nadzor). Premda je glavni praktični povod promjena potreba za empirijski odredljivom “radničkom klasom” u hrvatskom društvu, koje – osim u fragmentima, u hrvatskom društvu kada komunisti osvajaju vlast, kao mjerodavne statističke skupine – nema, energija uložena u promjene ne može se potpuno obrazložiti tom nelagodom.

Dodatni izazivač je sam konstrukcijski predložak programa preobrazbe. U njegovoj srži leži, načelno točan, uvid da se utopij-

ski (poželjni) rezultati društvene preobrazbe ("opća humanizacija društva") ne mogu odvojiti od programa tehničke/urbane preobrazbe. Na toj podlozi elita "odozgo", rabeći na istoj ravni i metode političkog nasilja i metode razvojne mobilizacije, organizira statistički monumentalno premještanje hrvatskog stanovništva iz poljodjelskog u industrijski sektor i sa sela u grad. Elita proces definira "nužnim" na isti način na koji su nužni i prirodni procesi. Stoga se u kolektivnom iskustvu industrijalizacija i urbanizacija pojavljuju kao likovi nužnosti, izvan domašaja volje posebnih socijalnih sudionika. Ta činjenica nije bez implikacija u praktičnu usmjerivanju industrijskog/urbanog procesa. Budući da im je priznat položaj likova nužnosti, u procedurama praktičnog odlučivanja o razvojnim ciljevima, prioritetima itd., industrijski/urbani proces posreduje se metapredodžbama, već čvrsto obgrljenim eshatologijskim okvirima velike priče. To znači da je njegova (samorazumljiva) kakvoća i vrijednost (točnije: nadmoć) priznata *prije svakog posebnog postupka* vrednovanja i odbira odredljivih razvojnih mogućnosti. Industrijski/urbani proces je, drukčije rečeno, na položaju *monopolnog označenog* u shematizmu poretka. (Svaki smjer preobrazbe načelno je prihvatljiv pod uvjetom da je – industrijski/urbani.)

No za zbiljsko izvođenje iz budućnosti likova industrijske i urbane preobrazbe elita vlasti druge hrvatske modernizacije, osim znanstvene kompetencije i novca (kojih nema dosta), treba i oniričke pokretače (socijalne želje) koji tehničku i urbanu strukturu stavljaju pod pritisak novih aspiracija i mjerila. Onirički stroj, poznato je, neodvojiv je od autonomna pojedinca. Budući da autonomna pojedinca nema u shematizmu poretka (zamijenjen je reduciraćom prazninom tipa), nema ni stabilna izvora inovacijskih/imaginarnih izazova.

Na taj način poredak ostaje bez nužnog saveznika u oblikovanju novih/originalnih likova industrijske/urbane preobrazbe. *Nastalo prazno (cenzurirano) mjesto zauzimlju raznorodne prakse tehničke i urbane imitacije.* Nije vrijedno rasprave pitanje o mogućnostima modernizacije periferijskih društava neovisno o imitacijskim postupcima; *periferija imitira nužno*, jer nema drugih načina nadoknaditi/poništiti postojeće manjkove (znanja, sposobnosti, mobilizacije, novca itd.) u usporedbi sa središnjim društvima. No u modelu druge modernizacije u Hrvatskoj dvije su činjenice ne samo prijeporne nego na rubu sablažnjivosti. Prva se očituje u sustavnoj političkoj "skrbi" da izvan prakse imitacije ne nastane ništa ozbiljno (ne računaju li se "tehnički inovatori", "majstori tehničke kulture" itd. u jednoj vrsti azilirane kućne radinosti). Druga se očituje u "samorazum-

ljivoj” ocjeni elite vlasti da je prva zbilja koju treba imitirati zbilja – same periferije. Budući da je tehnička/urbana zbilja periferije oblikovana po konstrukcijskom predlošku sa znatnim udjelom “azijatske” predodžbe o stroju i gradu, njihova imitacija izazivlje paradoksalnu “industrijalizaciju unazad” (dakle, modernizaciju s pomoću industrije *već zastarjele* u trenutku izgrađivanja) i *njoj strukturno sukladnu – kaotičnu urbanizaciju*.

Netočno je, na temelju spoja: zastarjela industrija/kaotična urbanizacija ustvrditi kako takva modernizacija nema i poželjnih socijalnih učinaka. Na djelu je vlast s načelno jasnim socijalnim ciljevima, pa nemali dio pomoći i dobiti ona reinvestira u poboljšanje općih socijalnih uvjeta. No i same reinvesticije pripadaju *istom predlošku*. One, dakle, obnavljaju i reproduciraju oblike zastarjelosti/kaotičnosti, ali sada kao elemente strategija *u djelovanju modelom proizvedenih socijalnih skupina* (primjerice, egalitarnost u oblikovanju stilova života radničkih skupina; rentijerstvo “posuđeno” iz tradicija polusvijeta u stilovima života novog srednjeg sloja itd.).

Druga odrednica zrcali se u načelnoj obvezi elite da oblikuje vlast (koja joj je, vidjelo se, pravi cilj), *ali ne i državu*. Jasno je već na prvi pogled da je na djelu paradoks. On je toliko očitiji koliko je treći temeljni proces modernizacije (osim već spomenutih: industrijalizacije i urbanizacije) *birokratizacija* iliti, drukčije rečeno, oblikovanje institucionalne mreže orijentirane načelom *racionalnog upravljanja*. Budući da se birokratizacija ne može razviti bez birokratizacije države (racionalno upravljanje državom uvjetom je posebnih birokratizacija), a uspostava hrvatske države je u programu političke elite rubna, pragmatična obnova paradržave javlja se u iskustvu elite kao *trag demonskog ostatka*. Izravna posljedica naznačene semantičke klopke pokazuje se u *kontinuitetu “antibirokratske revolucije”*. (Ona nužno obuhvaća i “sveti rat” protiv hrvatskog “nacionalizma”.) Likovi kontinuiteta su viševrsni, u rasponu od trajne ustavne krize u zemlji (prosječno se svakih pet godina mijenja ustavni zakon) do brojnih, nesuvislih i labirintskih zakonskih odredaba sintetični učinak kojih je postojana – pravna nesigurnost. Ona se, pak, na drugoj strani, planirano nadzire – proširenim političkim ovlastima elite. Pa se postupno ustaljuje, kao sjenovit lik “antibirokratske revolucije”, kontinuitet arbitrarna političkog označivanja (radi antibirokratske mobilizacije) i posve banalnih područja svakodnevice i svijeta života, kakva su lokalni programi komunalne obnove, obiteljski stilovi života, religijske ili kulturne prakse, radne obveze, nacionalni identitet itd.

Treća odrednica zrcali se u posrednom, *izvanprogramskom* pristanku na rad na obnovi, ako ne hrvatske državne samostalnosti, onda svakako “banovinske autonomije”. Nekoliko činjenica izravno djeluje u korist pristanka. Prva pokazuje da u pogledu na programski cilj postoji uočljiva razlika između “hrvatskih” komunista i komunista. Prvi su na revolucionarnu poslu ne samo radi vlasti (kako sugerira V. Bakarić) nego i radi hrvatske državne samostalnosti (makar ona bila i reducirana na likove “federalizirane” druge Jugoslavije). Uostalom, već i u samoj arheologiji međunarodnoga komunističkog pokreta tridesetih je godina prisutna jasna zamisao o potrebi obnove samostalne hrvatske države. Druga činjenica su motivacijski sklopovi većine hrvatskih partizana. “U šumu” mnogi među njima nisu otišli mobilizirani općim revolucionarnim slikama i opsesijama, nego zgoljnom potrebom da od raznorodnih okupacijskih vojska (u rasponu od talijanskih do četničkih) obrane život, hrvatsku baštinu i, neposredno upamćenu, državnu autonomiju (sjećanje na “banovinu”). Treća činjenica su napori ustaške vlasti (suparničkog totalitarnog blizanca) na obnovi pojedinih obrisa hrvatske države. Neovisno što je ta vlast propala 1945., skupa s okupacijskim vojskama, sama činjenica da je deklarirala ideju državne samostalnosti (kao i obnovu enciklopedijske tradicije, pravo na uporabu hrvatskoga kao javnog jezika itd.) nametnula je političkoj eliti nakon 1945. nekoliko orijentira *nužnih* u stjecanju naslova “narodna vlast”. Napokon, četvrta činjenica očituje se u stabilnim tendencijama u drugoj Jugoslaviji, premda *bez načelne legitimacije poretka*, da se Hrvati i Hrvatska i u drugojugoslavenskoj državi, kao i u prvoj, svedu na položaj ratnog plijena “pobjedničkih” nehrvatskih vojska. U tom je pogledu, poznato je, posebno rabljen “argument” da ustaše nisu rubna teroristička skupina nego da su Hrvati – ustaše.

Posve je očito da predložak stalne antibirokratske revolucije (uporabljjen kao središnji instrument izgrađivanja vlasti) nije sukladan predlošku izgrađivanja racionalno organizirane države i njezinih institucija. Izvanprogramski položaj cilja kakav je državna samostalnost, poslovima na obnovi države i državnih ustanova ne dopušta zauzeti viši rang od ranga poslova kakvi se konvencionalno ubrajaju u “nužno zlo”. Zato su ovisničke veze između Hrvatske i centralne, drugojugoslavenske, vlasti asimetrično čvrste u cijelom promatranom razdoblju. Njihovu “kakvoću” dodatno jača i činjenica da je na hrvatskom teritoriju najvažnije javno dobro: jadranska obala, s brojnim posrednim dobitima. Strogo uzevši, ni hrvatska politička elita u razdoblju druge modernizacije ne nadmašuje nagodbenjačke ovlasti političke elite iz raz-

doblja prve modernizacije. Promatraju li se odnosi na nekoliko temeljnih sektora javnih poslova kakvi su obrana, unutrašnji poslovi, financije, gospodarstvo i srodni, lako je uočiti da drugojugoslavenska nadmoć ne popušta ni na jednom posebnom odsječku. Privid samoupravljačke prostranosti, posebno snažan u razdoblju 1965.–1972., kada djeluje politička elita s nacrtom najjasnijeg programa druge modernizacije, čvrsto je omeđen drugojugoslavenskom nepopustljivošću, posve srodnoj nepopustljivosti Carstva u prethodećem razdoblju.

Elita novca bez legitimacije. Revolucionarna etika poretka, poznato je, ne ostavlja (barem ne načelno) pričuveno mjesto za novu, poretku blisku, elitu novca. Bogataši su, naprotiv, izrijeком etiketirani složenicom: državni neprijatelji/klasni neprijatelji. Zato na popisu likova poretka – *nema elite novca.* Štoviše, za brži uspon po institucionalnim ljestvama korisno je akumulirati suprotne etikete: radničko/seljačko podrijetlo; obiteljsko siromaštvo; život od plaće itd. Jasno je da prazno mjesto elite novca na popisu likova poretka nije dokazom da elitâ zbilja i nema. Napose je to jasno po okončanju razdoblja obilježenog nizom postupaka i procedura ratnog upravljanja zemljom (početkom šezdesetih godina), kada su očite imovinske razlike izgubile naslove javnih sablazni.

Koliko je vidljivo na temelju *nesustavno uređene činjenične građe*, u razdoblju 1960.–1990. oblikuje se nekoliko posebnih tipova hrvatske elite novca. Zajednička je svim tipovima sustavna nelegitimnost. Nju u cijelom razdoblju osnažuje egalitarni sindrom, bez kojega elita vlasti ne može jer joj je na vrhu popisa efikasnih sredstava u kontinuiranoj proizvodnji “antibirokratske revolucije” i krize ustavnosti. Klasična analiza J. Županova u tom je pogledu nenadmašena, pa joj se i nema što novo dodati. Upozoriti je, tek, da je na području systemske sjene proces diferenciranja elita novca *toliko brižnije* osiguran labirintskom nepreglednošću. Nju proizvode, u *posebnoj vrsti paradoksalne suradnje*, elite vlasti i raznorodni “vlasnici” imovinskih i financijskih uspjeha.

Prvi tip novonastale elite novca u razdoblju druge modernizacije jesu privatni organizatori posebnih usluga u različitim praktičnim sektorima. Sedamdesetih godina njima su se pridružili i organizatori turističkih poslova. Opesije (paleo)industrijskog predložka tehničke modernizacije množe, poznato je, višestruke zapreke industrijama robe i usluga (posebno industriji iskustva), nužnim u svakodnevnom životu. Prazno područje postupno “koloniziraju” (raznorodni) privatnici. Izvan je rasprave da je njihova poslovna autonomija, ne računaju li se same tehničke proce-

dure, skromna. Drukčije rečeno, oni se održavaju i napreduju *zatvoreni u uloge klijenata* elite vlasti. Klijentsku sigurnost na drugoj strani plaćaju. Nadoknade su različite: u rasponu od klasičnog mita do pružanja “bezazlenih” pogodnosti svojim kumovima. Bitno je upozoriti da poslovna sigurnost klijenata nije izravno svezana s kakvoćom njegova rada; nego s kakvoćom odnosa klijent – “politički” kum. Ako i kada je taj odnos “primjeren”, klijent se može razviti u monopolista (dopuštene razine) s već konvencionalnim sindromom neobzirnosti spram socijalnog i prirodnog okoliša.

Drugi tip novonastale elite novca je već klasični lik direktora “radne organizacije” (ili ustanove, svejedno). Taj je lik bio omiljenim predmetom progona “antibirokratskih” kritičara, pa je umjesna sumnja da se njegov opis u elitu novca ne razlikuje od zgojlna produžetka te vrste ideološkog lova. Držimo da je najbolji (posredni) dokaz da su mnogi iz te skupine ujedno i (novi) bogataši, činjenica da su oni *na vrhu popisa dobitnika u hrvatskoj privatizaciji u razdoblju 1993.-2001.* Izvor bogaćenja je uporaba “radne organizacije” kao privatne tvrtke. Premda je, načelno, takva uporaba kriminalnim prekršajem, poredak je nije jednospmjerno tako označivao. Razloga je više; u rasponu su od činjenice da su od takve prakse mnogi imali koristi (uključujući i zaposlene) do činjenice da su radna mjesta direktora “radnih organizacija” bila, redovito, pričuvna politička mjesta, sa zajamčenom koncentracijom društvene i političke moći. Uporaba se, dakle, može pojaviti i kao *racionalni odgovor* na poslovne i razvojne teškoće (ili, jednostavno, rigidnost poretka) i kao *otisak tradicije totalitarnog prava* na društvene i političke rente moćnih drugova. No, neovisno o tome, *uporaba javnog dobra kao privatnog sredstva određuje središnje sintaktičko pravilo te prakse.*

Treći tip elite novca u promatranom razdoblju nastaje u vanjskotrgovinskim “radnim organizacijama” i bankama. Tvrdnju treba izravno svezati s podatkom da je monopolni nadzornik dopusnicâ za trgovinu s inozemstvom i bankarski rad bila – drugojugoslavenska, savezna, vlast. To, drukčije rečeno, znači da je vanjskotrgovinska ili bankarska dopusnica bila *monopolnim pravom* manje skupine ljudi koji su i sami bili ili članovima skupine na vrhu piramide vlasti ili su bili sposobni steći njezino povjerenje. U nadziranu okviru postupno se oblikuju višestruki mehanizmi “trapulanja” novcem (napose u inozemnim valutama), s pomoću kojih se uspješno premještaju financijski viškovi iz tuzemstva na inozemne adrese, redovito nadzirane i kodirane šiframa privatnih računa. Nije nekorisno podsjetiti da je prvi ozbiljniji *politički* prijedpor na vrhu

drugojugoslavenske vlasti (nakon 1948. godine) zabilježen početnih šezdesetih godina, kada su već jasnije vidljive i putanje financijskih viškova po skiciranom predlošku. Funkcioniranje vrha državne vlasti kao *organizatora šverca novca u inozemstvo* određuje središnje sintaktičko pravilo u skiciranom primjeru.

Četvrti tip elite novca izravnom je posljedicom činjenice da politička skupina koja vlada sebe definira pridjevom: revolucionarna. Zahvaljujući tomu, skupina drži samorazumljivom obvezom “prebacivati novac na sigurno” u slučaju preokreta revolucionarne sreće. Na toj su zadaći zaposlene raznorodne skupine “stručnjaka”; predvidljivo je da među njima ima i više nego što je zdravo “stručnjaka” iz različitih sigurnosnih/tajnih služba (budući da se takav novac “osigurava” metodama i procedurama što ih određuje njihovo profesionalno umijeće). Više primjera “novih kapitalista” s legitimacijom uspješnih “europskih” poslovnih ljudi, koji su “privatizirali” hrvatsko gospodarstvo u već spomenutom razdoblju 1993.–2001., pokazuje da se na skiciranoj podlozi oblikovala posebna novčana elita. U promijenjenim (privatizacijskih) uvjetima ona iz inozemstva sudjeluje u kupnji javnih dobara u Hrvatskoj novcem što ga je decenij, dva, ili više prije toga *jednostavno - otela u toj istoj Hrvatskoj*.

Peti tip elite novca oblikovao se u inozemstvu u skupinama “privremeno zaposlenih”, kako se službeno zvala velika emigracijska skupina pretežno hrvatskog stanovništva, podrijetlom sa siromašnijih područja iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine. U akumulaciji novca u toj skupini gotovo ravnopravno sudjeluje prilježni profesionalni rad i prigodni oblici krijumčarenja. Množina emigrantskih poduzetnika dobro surađuje i s vlastima matične države “*udružujući*” s njom *krijumčarsku imaginaciju i umijeća* (jer, vidjelo se, i državna je vlast važan sudionik švercerskih “transakcija”). U višekratnim pokušajima da uspješno sudjeluje u privatizacijskim poslovima u razdoblju 1993.–2001., ta je novčana elita pokazala kako raspolaže nemalim novcem nerijetko dostatnim za ozbiljnije investicije i u poduzeća srednje veličine.

Sažetak ponuđene skice upućuje na zaključak da su u elita novca, nastalim u razdoblju druge modernizacije, manjinske skupine obogaćene na temelju akumulacije zbiljskih poslovnih uspjeha i sposobnosti. Njihove investicijske sposobnosti ograničene su na investicije u manja i, rjeđe, srednja poduzeća. U elitama su, pak, većinske skupine obogaćene na temelju totalitarne prerazdiobe prava na (privatno) rentiranje javnih dobara označenih fantastičnim naslovom: društvena dobra. Taj je naslov (i primjereni status) praktično

djelovao kao uspješni mehanizam isključivanja svakog posebnog sudionika koji bi se (eventualno) takvim rentama usprotivio.

Nije bez podloge hipoteza da je takva elita novca razvila svojevrstu strategiju “unutrašnje kolonizacije” matičnog im društva. U razdiobu dobitaka, vidjelo se, praktična egalitarnost prisiljava ih uključiti i nemale (rentijerske) dijelove industrijskog, poljodjelskog ili tercijarnog radništva. Zato se ne može dokazati mišljenje da u razdiobi rente nema “socijalnih prava”. Ali, a to je presudno, *savez je rentijerski*. Drukčije rečeno, savez ne dopušta ili ne ohrabruje “proizvodnju budućnosti”. Pa se prerazdioba rentijerskih dobitaka praktično ostvaruje kao (opet) paradoksalni model *poticanja razvitka uništavanjem osnove razvitka*. Nije suviše, na korist iznesene tvrdnje, upozoriti, primjerice, na onodobne *stabilne tendencije* tehničkog zastarijevanja hrvatske industrije: tendencije posustajanja u izgrađivanju prometne infrastrukturne mreže, tendencije jačanja energijske ovisnosti o drugim ondašnjim “saveznim” republikama, tendencije zapuštanja ekoloških i ruralnih mogućnosti te iscrpljivanja znanstvenog i kulturnog sektora u ondašnjem hrvatskom društvu.

Širenje statističke osnove profesionalne elite. U razdoblju druge hrvatske modernizacije uloga savezne, drugojugoslavenske, vlasti u “proizvodnji” *elita nije strukturno sukladna* ulozi Carstva u prethodnom razdoblju. Drugojugoslavenska je država periferijskom tvorevinom. U cijelom razdoblju njezini totalitarni politički poduzetnici, doduše, teže (i uspijevaju) pretežno ideološkim sredstvima, povećati cijenu vlastitog posla na međunarodnoj razini (primjerice, konstrukcija zamisli o misiji u pokretu nesvrstanih; konstrukcija utopijskih atributa samoupravljanja itd.). No očite koristi, koje se postižu prodajom simboličnih uloga i karizmatičnih naslova, *nisu dostatne* za “povući” samu državu na viši rang modernizacijskih središta, sposobnih za autonomno modernizacijsko djelovanje.

U ulozi glavnog pokretača profesionalizacije ustaljuje se, pak, *utopijski mehanizam* industrijalizacije/urbanizacije, prisutan u srži programa totalitarnih nadzornika poretka. Ta činjenica izazivlje dvije važne posljedice. Prva se zrcali u procesu orijentiranom predodžbama *o masovnoj profesionalnoj naobrazbi*. Već i zgoljni statistički pregled promjena u procesu i praksama naobrazbe pruža dostatno potrebnih dokaza. Druga činjenica zrcali se u procesu *sektorske diferencijacije profesionalne naobrazbe*. Njegovi učinci ublažavaju neravnotežu između tradicionalno brojnih profesionalnih skupina s društvenom/humanističkom naobrazbom i tradicionalno rijetkih skupina s politehničkom, medicin-

skom i srodnim vrstama naobrazbe. Statistički podaci prikupljeni popisom stanovništva 1991., pokazuju da su oba procesa *proizvela nezanemarlive učinke*. Ali da su, na drugoj strani, isti učinci *nedostatni* za onu razvojnu ulogu koju profesionalne elite u modernim društvima u istom razdoblju oblikuju i razvijaju. (Primjerice, u skupini hrvatskih gradova u izrazitoj su manjini gradovi gdje je udio stručnjaka s fakultetskom naobrazbom veći od 5-7% u ukupnom, za rad sposobnom pučanstvu. U isto vrijeme u mnogim društvima iz kruga modernizacijskih središta taj je udio u rasponu 15-25%, a središnji razvojni cilj je postići udio 35-45%.) Drukčije rečeno, unatoč nezanemarlivim i važnim promjenama u stvaranju profesionalnih elita, ni u razdoblju druge hrvatske modernizacije *one nisu uspjele ukloniti rezervatske granice skupine s posebnom misijom* u matičnom (periferijskom) društvu. Već i zbog toga, one su u odmjeravanju s elitama vlasti i elitama novca – *gubitničkim sudionikom*.

Koliko je vidljivo na temelju nesustavno uređene građe, profesionalne se elite u promatranom razdoblju, pod tlakom skiciranih okolnosti, fragmentiraju na pet osnovnih podskupina. (i) Prva se samooblikuje na podlozi *emigrantske subkulture*, kao dio međunarodnog procesa kruženja profesionalnih i znanstvenih elita. U promatranom je razdoblju ona, uglavnom, ograničena na ulogu izvanjskog, pasivnog, sudionika. (ii) Drugu je podskupinu najmanje netočno označiti: *kriptopolitička profesionalna skupina*. Ona se samooblikuje *aktivnom deprofesionalizacijom*; ipak, javnu legitimaciju izvodi *iz profesionalnih*, a ne političkih atributa. U promatranom razdoblju djeluje kao jedna vrsta prigodnog intelektualnog “pištoljersa” po političkoj narudžbi poretka. U toj su skupini mnogi sudionici (nezasluženi) javni ugled stekli zgoljnim/zavodljivim mješavinama političkih općih mjesta i aktivnih prinosa zastarijevanju profesionalnog znanja ili umijeća.

(iii) Treća se podskupina samooblikuje ustrajnim osnaživanjem uloge *pragmatična partnera poretka*. Tijekom razdoblja, postupno, podskupina gubi, *upravo zbog partnerstva*, attribute vrsnoće koji je legitimiraju kao elitu, i postaje jednim na popisu “sivih” socijalističkih/samoupravljačkih “kruhoboraca”. U toj ulozi održava se uspješno uglavnom ondje gdje poredak ne može pronaći sebi srodnije *specijaliste*. (iv) Četvrta se podskupina samooblikuje na podlozi *“unutrašnje emigracije”*. Ona je označena jasnim atributima protivnika poretka (ili, blaže rečeno, atributima spodoba bez povjerenja u poredak). Zbog toga je pod različitim oblicima stalne redarstvene i političke paske; kadšto se paska (a nije baš ni rijetko) promeće u – tamnicu.

Takav položaj olakšava joj obnoviti “klasične” atribute kakvoće, srodne atributima magnatske elite u predmodernizacijskom ili u ranom modernizacijskom razdoblju, kakvi su, primjerice, atributi žrtve, tragična pojedinca, hrabra pojedinca itd. Ali radikalna odijeljenost od profesionalnog pogona i tehničkog društva ne dopušta joj prekoračiti granice apstraktnog karizmatičnog lika i oblikovati “džepove” nove racionalnosti mjerodavne za buduće razdoblje. U toj skupini, činjenice pokazuju, više je dobrih “živih spomenika” nego autora novih predložaka (post)modernizacije. (v) Peta se podskupina samooblikuje na temelju *imitacijske primjene profesionalnog znanja reduciranog na “obrtničku” jezgru umijeća*. Na toj se podlozi lako gube uporišta elitnih atributa, a time i uporišta potrebna za autonomiju poziva. Nasuprot njemu oblikuje se *prilagođena praksa u okviru neelitnog “zanimanja”*. U novom obzoru bez profesionalnog patosa gube se mjerila razlikovanja “divljih” i profesionalno legitimnih likova djelovanja. Predvidljivo je da je ta skupina i - najbrojnija.

LABIRINTSKA MREŽA TREĆE MODERNIZACIJE

Novi likovi “dvokatnog” društva. U razdoblju od godine 1990. nadalje likovi “dvokatnog” društva bitno su različiti. Glavna je razlika u činjenici da se “dvokatnost” ne uspostavlja izravno u okviru hrvatskog društva, polarizirajući njegovu zbilju na “okupacijsku”, gornju, razinu i “hrvatsku”, donju. U okviru hrvatskog društva, dakle, prostire se, načelno promatrano, *samo* hrvatsko društvo; u njemu više nema fizičkih skupina i institucionalnih sklopova koji se samooblikuju kao aktivni dijelovi drugih, izvanjskih društava, monopolizirajući, pri tomu, zadaće i ulogu “gornjeg” ili, naprosto, okupacijskog društva. “Gornje” se društvo sada pojavljuje u “prirodnim” likovima inozemnih razvojnih i političkih saveza (konfiguracija globalizacije).

Pet je glavnih likova tako promijenjene “gornje” razine “dvokatnog” društva: Europska unija, NATO-savez, institucije globalnog tržišta (primjerice, WTO, MMF, Svjetska banka i srodne), SAD, UN. Njihov cilj nije oblikovati posebni, “okupacijski”, odsječak u hrvatskom društvu (kao, u prijašnjim razdobljima, talijanski, ugarski, njemački, srpski protiv hrvatskog; ili jugoslavenski protiv hrvatskog). Cilj im je, naprotiv, ukupna “tranzicijska” konstrukcija hrvatskog društva na podlozi koje se, po ocjeni spomenutih adresa, Hrvatska treba legitimirati kao konvencionalna članica međunarodne udruge država. Drukčije rečeno, spomenuti se sudionici javljaju u ulozi *pokretača normativne modernizacije “odozgo”*.

Snažniji postmoderni smjer. U dinamičnoj shemi modernizacija – (post)modernizacija, po ocjeni više analitičara, oba se skupa postupaka i praksâ javljaju *sinkrono i polemično*. Ovisno o pojedinim razdobljima i snazi sociokulturnih mreža, spomenute skupine (postupaka i praksâ) imaju i nejednake legitimacije. U tekućem razdoblju, što se prigodno označuje razdobljem “kraja stoljeća”, bolju opću legitimaciju imaju sudionici i prakse kakvi su, primjerice, ekologijska zaštita, zaštita, pače, posvećivanja života, zaštita svijeta razlika, širenje područja prava na životnu i društvenu autonomiju pojedinca, nova potpora stabilnosti obitelji, snošljivost i obzirnost spram Drugih, religioznost itd. Premda je glavnina iznesenih, i srodnih, zahtjeva s moralističkim označiteljima, oni se teže *homogeno produžiti na sve glavne sektore modernizacije* (dakle, na industrijalizaciju, urbanizaciju, birokratizaciju). Zahvaljujući tomu, djeluju kao jedinstvena osnova (postmoderne) *alternativne racionalnosti* i moćan mobilizacijski čimbenik. U novom okviru industrijalizacija postaje – neotehničkom strategijom (s “visokim” tehnologijama); urbanizacija – zaštitom okoliša; birokratizacija – partnerskim upravljanjem. (Vidjeti o tomu šire u Rogić, 2000.)

Neposredna posljedica te činjenice jest *nova hijerarhija* mjerila uspješnosti odabranog modela društvenog razvitka. (Primjerice, kaotična urbanizacija iz prethodnog razdoblja gubi sustavnu legitimaciju na korist urbanizacije “po ljudskoj mjeri”; monumentalna paleoindustrija gubi socijalno povjerenje na korist novih industrijskih praksa kojima je u srži novi predložak stroja; on je uspješniji u *individualizaciji* radnih postupaka i *revitalizaciji* socijalnih skupina koje u novim industrijama rade; birokratizacija odsječena od ideje o socijalnoj suradnji i socijalnom partnerstvu gubi uvjerljivost i kvalificira se kao zgoljni autoritarni predložak političkog i institucionalnog nasilja; subsidijarnost, u prethodnom razdoblju ostavljena, uglavnom, sporadičnim i, redovito, “divljim” oblicima, postaje novim/starim konstrukcijskim imperativom u oblikovanju nove birokracijske racionalnosti itd.). Spomenuta se nova hijerarhija mjerila u socijalnim odnosima *neposredno primjenjuje* ništeći/dopuštajući nove poželjne legitimacije.

Strukturni tlak hrvatske zastarjelosti. I ta činjenica djeluje kao posebna, neovisna varijabla, po učincima srodna, u prethodnim odjeljcima opisanim skupovima činjenica. Redovito se zaboravlja da je druga hrvatska modernizacija oblikovala gradsko/tehničko društvo s većinskim stanovništvom bez “pričuvne” egzistencijalne perspektive u slučajevima kriza, katastrofa ili srodnih okolnosti (kakve, primjerice, ruralna imaju). Već i reakcije hrvatskog stanov-

ništva na razvojno posustajanje i zastarjelost druge modernizacije osamdesetih godina (reakcije na zastarjelu organizaciju i razdiobu vlasti u razdoblju 1966.-1972. posebnom su temom) pokazuju da na njih hrvatsko stanovništvo reagira s *osnaženim razvojnim aspiracijama* i, u nizu posebnih slučajeva, s *promijenjenom epistemologijskom osnovom u analizi korijena zastarjelosti*. Drukčije rečeno, "pričuvna" egzistencijalna perspektiva za većinu hrvatskog stanovništva leži u - novom predlošku uspješnog razvitka. Premda je taj stav nedvojbeno prožet i paradoksalno legitimiranim opsesijama revolucionarnom rentom, na koju bi "radnička klasa" imala prirodno pravo, modernizacijski obzor na koji stajalište upućuje ne može se na opsesije reducirati.

U zaključnim osamdesetim godinama - brojne analize na to upućuju - većina hrvatskog stanovništva očekuje/zahtijeva novi/uspješni predložak razvitka, *jer izvan njega jednostavno nema mogućnosti nadzora primjerene "kvalitete života" i stabilne perspektive*. Ratna procedura oslobođenja od jugoslavenske vlasti i uspostava hrvatske državne samostalnosti drže se, jednostavno, *nužnim/početnim radnjama* što ih je nametnuo stvoreni splet okolnosti na koje hrvatsko društvo, s obzirom na ondašnju vojnu i političku *nemoć*, nije moglo autonomno utjecati. Na korist iznesene tvrdnje jest podatak da je prvi oblik ratne mobilizacije (iz 1990./91.), mreža narodne/civilne zaštite, naišao na - *milijunsku potporu dragovoljaca*. Ratne obveze u kolektivnom hrvatskom iskustvu predočene su kao *prva skupina poslova* u uklanjanju razvojnih ograničenja. S ostalima, po većinskom očekivanju, treba nastaviti nakon toga. U takvu su kontekstu dotadašnja hrvatska državna *nesamostalnost i ovisnost* o jugoslavenskom poretku - *samo oblici posebne političke, gospodarske i tehničke zastarjelosti*. Iz toga proizlazi i jasna implikacija. Ona glasi: borci za hrvatsku državnu samostalnost su jezgra - nove modernizacijske skupine.

Otežan prijenos "plemenitih" atributa na nove organizatore treće modernizacije. Otežan prijenos "plemenitih" atributa na novu modernizacijsku skupinu naišao je na teškoće već u prvim ratnim godinama (1991.-1993.). U tom razdoblju, poznato je, Europska unija, NATO savez i SAD, obrambeni hrvatski rat za državnu samostalnost, *bezuvjetno zastarjelo*, promatraju kao unutrašnju "jugoslavensku" stvar, sukob, *po supstanciji nmodernih skupina* (jedne vrste "plemena"). Zato su na popisu "vatrogasnih" mjera najvažnije dvije: (i) obilata humanitarna pomoć razdijeljena *simetrično*: na napadače i napadnute; (ii) međunarodna zabrana prodaje oružja "zaraćenim stranama". Premda je zabrana, načelno promatrano, jednaka za sve, činjenice pokazuju drukčije. Prvo, hrvatska obrana nema oružja, dočim je ju-

goslavenski agresor vrlo dobro naoružan zahvaljujući monopolnom nadzoru oružja drugojugoslavenske vojske. Drugo, jugoslavenski agresor može kupiti na ruskom tržištu oružja koliko hoće jer ruska politika stalno i bezuvjetno podupire drugojugoslavensku ratnu osnovu (već i zbog unutrašnjih teškoća).

Embargo je, dakle, bio *asimetričnom zabranom* koja je položaj hrvatske obrane *dalekosežno pogoršala*. Ta činjenica *izravno otežava* učvršćivanje poželjnog *modernizacijskog* smjera obrane. Razlog je jednostavan. Ovisnost hrvatske obrane o različitim “sivim” i “crnim” tržištima oružja olakšala je, (ako ništa drugo) stjecanje legitimacija *časnih sudionika* (rata i modernizacije) po korijenu brojnih paramodernih ili “sivih” sudionika (u rasponu od fragmenata bivših služba udbaških batinaša ili jugovojske s utjecajem na tržištu oružja do različitih likova švercerskih mreža). Zahvaljujući tomu, ponovila se ista identitetna “klopka” koju je u razdoblju prije rabila drugojugoslavenska vlast.

Drugi važni mehanizam otežana prijenosa “plemenitih” atributa na novu modernizacijsku skupinu jest već spominjani egalitarni predložak. Njegova komunistička arheologija u socijalnom je iskustvu čvrsto ukorijenila stav da je biti klasnom žrtvom (radnik, seljak ili što drugo sa “socijalnog dna”) položaj koji se mora, *sistemsom voljom*, nagraditi posebnim pravom na – revolucionarnu rentu. Pod tlakom takva stava u novom razdoblju “imaginarna” proizvodnja ratne nesreće postaje jednom vrstom usporedne ekonomije. Zahvaljujući tomu, mnogi su ljudi bez ikakva zbiljskog sudjelovanja u ratu i hrvatskoj obrani stekli položaj “časna” sudionika u prerazdiobi osloboditeljskih atributa. Budući da je praksa rata strukturno oblikovana s većim udjelom uloga monopolnih nadzornika tržišta oružja, i s jednom vrstom njoj sukladne asimetrije u razdiobi društvene moći, novi natjecatelji za rente javljaju se, redovito, u jasnijim ili manje jasnijim *klijentnim odnosima* spram pojedinih sudionika iz prethodnoga kruga. Položaj klijenata jednostavno više obećava u lovu na rentu. Podsjećamo, u skupini donova su brojni, iz prethodnog razdoblja dobro poznati, sudionici totalitarnog poretka, sada iznova zaštićeni “izvrsnošću” svojih ratnih usluga. Toliko je lakše “običnim” lovcima na male rente orijentirati se na slabo preglednu području novih mogućnika.

Posve je predvidljivo da će *sličnim smjerom ići i novi politički poduzetnici*. Čvršće vežući ispunjenje za rentiranjem imaginarnih ratnih nesreća s pripadnošću vlastitoj stranici ili njoj odanom biračkom tijelu, olakšavaju *prijenos atributa “plemenitih” na brojne skupine s vidljivom lumpenproleterskom subjektivnošću ili sa subjektivnošću paragrađan-*

skog *polusvijeta*. Time je nemali socijalni potencijal treće modernizacije nepopravljivo premješten u perspektivu “borbe za bolju prošlost” (V. Tenžera).

Treći mjerodavni mehanizam otežana prijenosa “plemenitih” atributa na novu modernizacijsku skupinu očituje se u “*tradicionalnoj*” uporabi *rasističkih označitelja u javnom komuniciranju o sudionicima rata za hrvatsku državnu samostalnost* (dakle, tada središnje modernizacijske skupine). Sukladno tomu, hrvatsko je društvo “mračno” periferijsko dno naspram “časnog” središta; hrvatska je težnja za državnom samostalnošću “kriminalnim programom” ili, štoviše, “zločinačkom politikom”; hrvatsko je stanovništvo s urođenim zločinačkim sklonostima itd. Ovisno o praktičnim potrebama i zadaćama označitelji se preuređuju i “racionalno” argumentiraju. Upozoriti je da je na popisu najvažnijih korisnika takvog označiteljskog modela u zaključnom razdoblju druge modernizacije – osamdesetih godina – “gornji” dio hrvatskog društva (jugoslavenski) te dio srednjeg i radničkog sloja *koji živi od političkih renta*. Budući da se iz tih skupina unovačio, tijekom drugog modernizacijskog razdoblja, pretežni broj nadzornika rada javnih ustanova (u rasponu od znanstvenog do poljodjeljskog sektora), skicirani model etiketiranja mogao se javno primijeniti *s nemalom tehničkom kompetencijom*. Niz posebnih činjenica, posebno u razdoblju 1991.–1996., pokazuje da je model bio vrlo uspješnim praktičnim pomagalom.

Nije teško uočiti da je sinergijski učinak skiciranih teškoća *oduzimanje modernizacijskog naslova* činu hrvatskog državnog osamostaljivanja i pobjedi u ratu za hrvatsku državnu samostalnost. Bez takva naslova, predvidljivo je, i čin osamostaljivanja i pobjeda postaju jednom vrstom “ispada” (sličnog ispadu pijanca u krčmi na gradskoj periferiji). Obrisi “ispada” toliko su “uvjerljiviji” koliko je u razdoblju 1995.–2000. postalo očitije da politički poduzetnici u novoj modernizacijskoj skupini, koja bi trebala oblikovati predložak treće hrvatske modernizacije, *nemaju jasnu predodžbu o racionalnom nastavku modernizacijskog procesa*. Prije skicirani promijenjeni opći uvjeti (izlazak iz “dvokalnog” društva, jačanje postmodernog smjera, snažne socijalne aspiracije da se likovi socijalističke zastarjelosti arhiviraju po logici “kratkog spoja”) svakako otežavaju nužnu jasnoću predodžbe o poželjnoj/ostvarivoj hrvatskoj budućnosti. Na njezino zamučivanje svakako utječu i likovi “tranzicijskog” političkog prenemaganja. Likovi tranzicije, podsjećamo, ograničuju se na već spominjanu normativnu modernizaciju “odozgo”.

Cijelo područje zbiljske modernizacije društva (industrializacija, urbanizacija, birokratizacija), ostvarivo *isklju-*

čivo na temelju sposobnosti sudionika modernizacije “*odozdo*”, ostaje u njihovoj sjeni. Upravo zbog toga što se normativna modernizacija “*odozgo*” odvaja na taj način od *prirodnog područja provjere učinaka što ih u jednom društvu proizvodi*, ostajući nekom vrstom bezuvjetne normativne mehanike, otvaraju se brojne mogućnosti preobrazbe takve modernizacije u – *nove likove razvojne zastarjelosti*. Već i zgoljna činjenica da se u tom poslu “bolje snalaze” sudionici s totalitarnom prošlošću iz razdoblja druge modernizacije (koji su, podsjećamo, *dio razvojnih problema a ne razvojnih rješenja*) posredno indicira da bez primjerene legitimacije modernizacije “*odozdo*” (koja obuhvaća i ratnu pobjedu i državnu samostalnost) *nije moguće uspješno otkloniti nove likove ponovljene zastarjelosti*.

Politička elita drugi put na (političkom) tržištu. U razdoblju 1990.–2001. politička elita u hrvatskom društvu po drugi je put ovisna o političkom tržištu (izborima). Načelno isti konstrukcijski predložak upotrijebljen je u razdoblju prve modernizacije. Ali, ograničavajući uvjeti s pomoću kojih se tada određivalo članstvo u “elektoratu” (naobrazba, imovne prilike) ne dopuštaju otrpve i njihovo izjednačivanje.

Koliko je vidljivo, osnovne adrese političkih poduzetnika, stranke, mogu se podijeliti na tri osnovne skupine s obzirom na način na koji se odnose spram raspoložive hrvatske modernizacijske memorije. (a) *Stranke oblikovane na podlozi tradicije racionalnog oportunitizma*. U pamćenju njezinih članova važno mjesto zauzimlje uvid da je akumulacija modernizacijskih uspjeha na brojnim posebnim sektorima u hrvatskom društvu ostvarena s pomoću mukotrpane institucionalne kooperacije sa sudionicima i adresama redovito radikalno protivnim imperativu da hrvatska modernizacija racionalno obuhvati i program državnog osamostaljivanja. (b) *Stranke oblikovane na podlozi povjerenja u martirsku političku praksu*. Budući da one zamisao o hrvatskoj državnoj samostalnosti drže okosnom sastavnicom programa hrvatske modernizacije, s više povjerenja rabe baštinu tragičnih (magnatskih) promjera. Dodati je da je jedna iz te skupine bila središnjom političkom adresom u organizaciji *pobjedničkog rata* za hrvatsku državnu samostalnost. (c) *Stranke oblikovane na podlozi normativne očaranosti građanskim društvom*. To su, pretežno, stranke kojima je u programskoj srži *svjetonazorska niša*. Za razliku od prva dva tipa, kojima je korijen u iskustvu *prve* modernizacije, ove imaju korijen u iskustvu *druge* modernizacije.

Na temelju političkih praksa u razdoblju 1995.–2001., kada popušta shematizam ratnih prilika (s relativno čitljivim modernizacijskim odgovorima), *zasnovano je zaključiti*

da im je zajedničko sudioništvo u strategijskoj praznini. (Već i činjenica da ni jedna nema izrađenu strategijsku podlogu hrvatske (treće) modernizacije podupire predloženi uvid. U strategijske odgovore, dakako, ne ubrajamo demagoške dosjetke kakva je ona o – 200.000 radnih mjesta sada/ovdje.) Nije nekorisno ponoviti da je slična strategijska praznina 1941. godine povukla hrvatsko društvo u smjeru *ne-poželjnom uvjerljivoj većini* ondašnjeg “elektorata”.

Strategijska praznina, na posve konvencionalan način, čak ako i ne uzmemo u obzir jake rentijerske silnice prisutne u obje prethodne modernizacije, vodi u predložak političkog djelovanja u kojemu je sam, *zgoljni, nadzor vlasti* jedne (ili više) stranaka izjednačen s – valjanim strategijskim odgovorom. Sukladno tomu, strategijski se odgovor očituje u – uspješnu usponu na vlast i na održavanju na vlasti po predlošku: koliko duže, toliko bolje. Predloškom se, drukčije rečeno, partijnost ili koalicija partijskih volja izjednačuje sa skrivenim sadržajem strategijske praznine. Iz te perspektive država se ni na koji način ne može označiti atributima javnog dobra (neovisno o tome koliko su oni bliski predodžbi o državi kao simboličnu sažetku javnog dobra ili koliko upućuju na njezinu infrastrukturnu ulogu u održavanju javnog dobra).

Ona je, naprotiv, u formalnom pogledu javno dobro, ali “posuđeno” *na privatnu uporabu* jednoj stranci ili koaliciji stranaka. Mogućnost birača da dignu ruku za jednu ili drugu inačicu privatne uporabe države jednostavno ne uklanja spomenutu strategijsku prazninu. Tomu aktivno pridonose i stranke oblikujući praktične međusobne saveze kojima je cilj što bolja izborna statistika; iliti, oblikujući novu *partijokracijsku veliku priču* (mit) o eshatologijskoj kakvoći političkog sektora kao cjeline. Time se sektor, kao cjelina, u odnosu spram “ostatka” društva javlja u ulozi – ekskluzivnog unutrašnjeg kolonizatora. Odgovor je birača poznat: većinska apstinencija. No time hrvatsko društvo nije prekoračilo opskurnu granicu strategijske praznine.

Upozoriti je da imaginacija, kojoj je u podlozi strategijska praznina, prirodno proizvodi *direktivno* povjerenje u racionalnu kakvoću imitiranih (nametnutih) modernizacijskih rješenja. Redovito stranke oblikovane u tradiciji racionalnog oportunitizma direktivnost štite “građanskom” sumnjom u kakvoću sudionika moguće modernizacije (odozdo), pa se sudionici mehanički etiketiraju nacionalističkim ili srodnim etiketama (kriminalnim, rentijerskim itd.). No uporabljena je mehanika nemoćna pred imaginarnim premještajem (u hrvatskom kolektivnom iskustvu) središnjih političkih adresa vlastite države na nadzorne adrese izvan njezinih granica (primjerice u Den Haag ili u Bruxelles).

Nije potrebno posebno argumentirati da se na taj način otvara unutrašnja integracijska pukotina koja "jednu Hrvatsku" dijeli na više međusobno nepomirljivih. Redovito pak stranke oblikovane u tradiciji martirskog pamćenja direktivnost štite "državotvornom" sumnjom u kakvoću istih sudionika (eventualne) modernizacije (odozdo). I u ovom slučaju uporabljena je mehanika nemoćna pred imaginarnim premještajem središnjih političkih adresa - u monumentalnu visinu. I sa srodnim posljedicama. Stranke pak nastale u tradiciji normativne očaranosti građanskim društvom postaju zatočenice jedne gotovo "nepristojne" navike - da očite minorese s inozemnih adresa javno etiketiraju atributima mjerodavnih sudionika u oblikovanju hrvatske budućnosti, premda većina jedva razlikuje - Hrvatsku od Kazahstana.

Iznesena skica, posredno, upućuje na zaključak da se stratezijska svijest političke elite u početnom razdoblju treće (još moguće) hrvatske modernizacije samooblikuje po predlošcima kolonijalnog sjećanja kojemu je korijen u razdobljima prve i druge modernizacije. Zato i nije neobično što su, koliko je kalendar-ski kraj razdoblja druge modernizacije (1990.) dalje, toliko češće i brojnije obnovljene geste takva sjećanja i oblici djelovanja iz njega izvedeni.

Nova/stara elita novca. U odjeljku o eliti novca u razdoblju druge modernizacije shematično su opisane glavne podskupine. U razdoblju nakon "preokreta" 1990. godine one su prispjele s tri osnovna obilježja: (i) s "nelegitimno" akumuliranim bogatstvom koje uvjerljivo nadmašuje hrvatske prosjeke; (ii) s empirijski provjerenim stavom da je *rentiranje političke moći*, neovisno o tome je li praktično organizirano s pomoću uloge klasičnih "klijenata" ili s pomoću sivog/crnog nadzora odlučivanja u političkim ustanovama, *uspješniji* mehanizam skoka iz siromaštva u bogatstvo negoli prakse poslovnog poduzetništva (doda li se tome i činjenica da u početnim godinama promatranog razdoblja većeg broja uspješnih poduzetnika ni fizički nema, postaje i više nego očito da je poduzetnička osnova elite novca prilično skromna); (iii) s također empirijski provjerenom ocjenom da se "racionalno" poduzetništvo svodi na model poslovanja gdje rizike posla treba snositi država ili njezina ovlaštena adresa (fondovi, razvojne banke itd.), a dobitke ekskluzivno sebi upisati poduzetnik. Skupina koja se ne orijentira spomenutim odrednicama u praktičnom organiziranju poduzetničkog djelovanja posve je *manjinska*. Odredba jednako pogađa i brojnost skupine i veličinu bogatstva kojom njezini članovi raspolazu.

Javno diferenciranje elite novca, sa skiciranom uzbaštijenom identitetnom podlogom, u promatranom razdob-

lju zbiva se kroz proces privatizacije. Budući da je proces analiziran na više razina (vidjeti Čengić, Rogić, 1999.), u ovom odjeljku ograničit ćemo se na ponavljanje ulomka sažetka provedenih istraživanja koji jasnije naznačuje obriše odnosa elite novca spram modernizacije. Važnijima od drugih držimo nekoliko činjenica.

(a) U privatizacijskim postupcima, poznato je, organizator privatizacije ne istražuje nikakvo podrijetlo novca privatizacijskih sudionika. Ta činjenica dopušta mnogim sudionicima koji su se obogatili tehnikama državnog šverca u prethodnom razdoblju sada *legitimno* sudjelovati u privatizacijskim natjecanjima rabeći novac do tada osiguran na inozemnim bankarskim adresama. Drukčije rečeno, novčani mešetari podrijetlom iz političke i novčane elite iz socijalističkog razdoblja sada se javljaju kao *novi/inozemni kupci*, "premještajući" u (svoje) privatno vlasništvo privatizirana dobra za novac koji su u prethodnom razdoblju, jednostavno u Hrvatskoj - oteli. Dobit je dvostruka: povećanje privatnog vlasništva i pouzdana javna legitimacija. S novom legitimacijom jasnije se nameće i njoj sukladan "si-vi" poslovni moral.

(b) Brojni (bivši) direktori "radnih organizacija" u privatizacijskom natjecanju sudjeluju na temelju nedostižnih prednosti; prednosti nisu nužno u veličini svota raspoloživa novca, nego *u zbiljskoj kompetenciji i društvenoj moći* kojom raspolažu, a koju su stekli u prethodnom razdoblju direktorskog rada. Zahvaljujući tomu, oni su uspjeli, kako je naznačeno, postati gotovo najvažnijom dobitničkom skupinom u privatizaciji. Uloga novih vlasnika dopušta im razviti novu poslovnu racionalnost, izrazito polemičnu u odnosu na (rentijersku) praksu održavanja "pune zaposlenosti" u prethodnom razdoblju. Stara pak socijalistička navika da se poslovanje tumači kao jedna vrsta prava na rentiranje javnih dobara, predvidljivo ojačava kolonijalnu pripravnost da se ekološki, socijalni ili razvojni troškovi poslovanja prebacuju na - teret države.

(c) Privatizacija u Hrvatskoj, kao i u drugim tranzicijskim zemljama, izrazom je političke rekonstrukcije 'odozgo' organizira novu prerazdiobu vlasništva i vlasničkih prava. Strukturno prožeta konstrukcijskim predlošcima *partijske države* (iz prethodna razdoblja), *ona i ne može djelovati drukčije* nego kao središnja adresa koja od natjecatelja u privatizacijskom procesu traži da postanu njezini klijenti *kako bi uopće mogli* u privatizacijskim natjecanjima mjerodavno sudjelovati. U takvu je okviru klasifikacija klijenata po odabranim svjetonazorskim/srodničkim i drugim mjerilima hijerarhije jednostavno konvencionalnim postupkom. Budući da su poduzetnici sa zbiljskom prošlošću au-

tonomnih poslovnih likova – rijetki, a procesom dominiraju sudionici sa snažnim sjećanjem političkih klijenata, *nema ni posebno jakog otpora takvoj državnoj praksi*. Oblici otpora javljaju se tek oko *posebnih* pitanja prerazdiobe klijentskih prava, kao što je pitanje je li državi dosta 200 velikih klijenata ili koja tisuća manjih.

(d) U društvenoj je zbilji, kako je i prije naznačeno, vrlo jaka mobilizacija na korist (onirične) zamisli o “katalpultskom” skoku iz (siromašnog) socijalizma u (bogati) kapitalizam. Premda se javno mobilizacija štiti općom skrbi o skoku društva u cjelini, praktično se ostvaruje kroz mrežu osnaženih aspiracija da se u (bogati) kapitalizam prijeđe što prije, ne čekajući druge, *pojedinačno*. To, zapravo, znači da država na raspolaganju *ima i više nego obilnu ponudu* prijedloga da raznorodne pojedince prihvati kao klijente. Posve je “racionalno” što se u obilju tih ponuda političko i državno činovništvo vlada kao specifični unutrašnji ubirač poreza na svijetlu budućnost dijeleći klijentne uloge i “kumske” obveze.

(e) U cijelom razdoblju institucionalna konfiguracija, u rasponu od (kaotičnih) pravnih okvira do (očuvanih) bankarskih monopola ili monopola (para)državnih javnih poduzeća, *množi višestruke zapreke* racionalnim poduzetničkim praksama izvan “zaštitnih” klijentnih uloga. Već i zbog toga oblikovanje elite novca koja bi imala priznati naslov: autonomni sudionik s organskim interesom u modernizaciji gospodarstva, *izrazito je asimetričnim procesom*. Mjerodavna istraživanja pokazuju da privatizacijski bogataši nemaju javno priznate “plemenite” attribute. Time je, dakako, dubinski otežano i izgrađivanje socijalnog povjerenja u njihove poslovne sposobnosti i modernizacijske ciljeve. Paradoksalno je da silnice tog povjerenja bolje nadzire – politička elita.

Ta činjenica posredno upućuje da brojni članovi elite planski teže javljati se u *dvostrukim likovima*: kao članovi i političke elite i elite novca. Jedan lik “sretno” štiti drugoga. No za modernizacijsku kakvoću veze između njih presudno je što *se veza oblikovala na rentijerskoj podlozi*. Izvanjska je konfiguracija podloge nedvojbeno sukladna novom kapitalističkom pejzažu (tržište, konkurencija itd.). Ali je njezina unutrašnja konfiguracija uglavljena u samom središtu socijalističke systemske arheologije (monopolni predložak partijski definirane države). Sukladno tomu, domašaj se modela iscrpljuje u jednoj vrsti – *(para)socijalističke zlouporabe normativne očaranosti kapitalizmom*. U *granicama predložka nema mjesta za mjerodavnu modernizaciju*.

Ona se oblikuje *izvan* njegovih granica: ili na sektori- ma gdje rentijerski savezi ne obećavaju velike gubitke ili u

gospodarskim okvirima malih poduzeća (kao u razdoblju prve modernizacije). Etiketa pak natjecatelja s inozemnim podrijetlom ne jamči, sama po sebi, da je natjecatelj izvan rentijerske mreže. Prvi razlog je već spomenut: mnogi su izvanjski natjecatelji po korijenu duboko unutrašnji. Drugi je razlog sama unutrašnja "racionalnost" rentijerskog predloška. On, poznato je, dopušta sklapanje klijentskih mreža koje premašuju državne granice. Razlika je tek u tome – što su mogućnosti simetrije veće.

Primjerice, jedna *partijski orijentirana* "nacionalna" vlada lagodno može u klijentni odnos dobiti inozemnu tvrtku posebno zainteresiranu za prisutnost u hrvatskom društvu (razlozi uopće ne moraju biti izvedeni iz potrebe za razvitkom dotične djelatnosti); na drugoj strani, pak, dotična tvrtka, zahvaljujući svojoj transnacionalnoj razvojnoj i političkoj moći, može u povratni/uzajamni klijentni odnos dobiti – spomenutu vladu. Srodnih je nekoliko primjera već zabilježeno. Inventure pokazuju da su u njima modernizacijski imperativi hrvatskog društva i sukladni (*nacionalni*) ciljevi bili, blago rečeno, slabo vidljivi.

Profesionalci i podobnici. U razdoblju 1990.–2001. (parasocijalistička) osnova profesionalnih elita nije se fatalno promijenila. Ratno razdoblje 1991.–1995. privremeno množi mrežu posebnih prilika i poslova na kojima se jasno može provjeriti kakvoća profesionalnih umijeća i znanja, u rasponu od "klasičnih" industrijskih do organizacijskih i stratejskih. No, na drugoj strani, isto razdoblje učvršćuje i viškove općih ovlasti državnih adresa različite razine. Stave li se u zagradu promijenjeni opći atributi takvih adresa (samostalna hrvatska država na mjestu agresorske drugojugoslavenske), i više je nego očito da je očuvan *stari tip ovisnosti o političkoj eliti*. Elita, barem u ratnom razdoblju 1991.–1995. nedvojbeno djeluje po novom predlošku općih ciljeva, kakvi su nacionalno oslobođenje, izgrađivanje državnih ustanova, vojna efikasnost i srodni. Koliko su promijenjeni ciljevi, toliko je načelno olakšan i pristup "odozdo" mnogim profesionalnim skupinama javnim poslovima i dužnostima. Ali je konstrukcijski predložak, s pomoću kojega se dotok profesionalaca "odozdo" regulira i nadzire, po osnovnim obilježjima *isti* koji je bio na djelu i u prethodnom razdoblju. Pristup se, dakle, uvjetuje podobnošću, a tek *rezidualno* profesionalnošću.

Nemali broj kritika na račun skiciranog modela treba svakako podvrgnuti analitičkoj skepsi. Jer njihov glavni cilj nije osporavanje nove/stare klijentske sheme u društvenoj cirkulaciji profesionalnih elita, nego osporavanje očite činjenice da atributi besprijekornih profesionalaca nisu u novom razdoblju priznati brojnim, *stvarno prije već deprofe-*

sionaliziranim stručnjacima “opće prakse”, koji su “profesionalnu” licenciju stekli kao pseudostručni opslužnici totalitarnih mehanizama vlasti u prethodnom razdoblju. (Oni su samo aktivni proizvođači zastarjelosti.) No nedvojbeno je da se ista uskrata, opravdano nametnuta toj skupini, prakticirala i u odnosu spram drugih brojnih profesionalnih skupina (navlastito mladih), koje su se mobilizirale orijentirane prije spomenutom normativnom očaranošću građanskim društvom.

U arheologiji te očaranosti mobilizacija na temelju profesionalne autonomije jest, nedvojbeno, na popisu središnjih likova. Njihova su mjesta, poznato je, zauzeli sivi likovi klijentne mehanike, izvježbani u petodecenijskim ovisnostima o različitim adresama poretka, u rasponu od službene partijske vlasti do pendrekaških polutajnih špelunka. Na taj je način *modernizacijski učinak* rata za hrvatsku državnu samostalnost *oslabljen točno toliko koliko je bilo potrebno rentijerima novog/starog klijentnog predloška da bi “okovao” hrvatsku modernizacijsku imaginaciju novim/starim tlapnjama* i labirintskim sudaranjem likova “borbe za bolju prošlost”.

Već i ta činjenica implicira da odbir modernizacijskog nastavka u razdoblju 1996.–2000. *nije mogao biti optimalan*. Koliko se nastavak nastoji sektorski homogenizirati jednom vrstom (nikad dosegnute) strategijske imaginacije i dosljednosti, toliko je očitije da nastavak sektorski “puca” ponajprije zbog ustrajne primjene klijentskih shema i na područjima gdje je teško predočiti dobiti od njihove primjene. U javnom iskustvu složenica “*bahata vlast*” središnja je etiketa kojom se označuje takva praksa. Premda je lako dokazati po mnogim zbiljskim učincima i intencijama da spomenuta etiketa “funkcionira” na ograničenom empirijskom materijalu, ona precizno *upućuje na strukturnu razinu gdje nije moguće jasno odijeliti likove (para)modernizacije od likova (nužne) – treće modernizacije*.

U razdoblju nakon 2000. godine nositelji političkih ovlasti nagovijestili su da će uklanjanje te inverzije biti njihova središnja modernizacijska zadaća. *Samo radi toga* i zadobili su, privremeno, etiketu “obnovitelja”. Međutim, priprema treće modernizacije reducirala se na tri osnovna posla. (i) *Isključivanje* poslova na učvršćivanju hrvatske državne samostalnosti i poslova na racionalnoj interpretaciji hrvatskih nacionalnih interesa iz modernizacijskog programa. U podlozi te odluke nije teško uočiti “sjenu” političke prakse V. Bakarića, po kojoj cilj političke elite u drugoj modernizaciji nije hrvatska državna samostalnost nego – osvajanje vlasti. (ii) *Zamjena* jedne podobničke/klijentne mreže drugom. Zamjena je, nedvojbeno, “naplavila” u javne ustanove i poslove i pokojeg autonomnog profe-

sionalca. Ali je, u pretežnom dijelu, omogućila/olakšala stjecanje (nove) profesionalne legitimacije prije spomenutim, deprofesionaliziranim, klijentima “opće prakse”, koji su zbiljski sposobni samo za množenje i labirintsko zrcaljenje *likova zastarjelosti*. (iii) *Plansko pretvaranje* normativne očaranosti građanskim društvom hrvatskog stanovništva u podlogu nove *strategijske naive*. Sukladno takvu stavu apstraktna normativna imitacija tranzicijskih imperativa dostatna je za izazivanje treće modernizacije.

Sve važnije činjenice u rasponu od tvrdog “egalitarnog sindroma”, rentijerskog gospodarstva ili nezaposlenosti do gubitka povjerenja u političku elitu kao *nacionalnu* elitu, pokazuju da je njegova primjena odveć “kratka” da bi izazvala mobilizaciju profesionalnih skupina za modernizaciju “odozdo”. Koliko je vidljivo, skicirana je redukcija uključena u paket klijentnih obveza hrvatske političke elite u odnosu spram europskih modernizacijskih središta. Kako je i pod kojim okolnostima paket sastavljen, nije predmetom ove analize. *Upozoriti je tek da je time (moguća) treća modernizacija konstrukcijski blokirana na predlošku srodnom predlošcima blokade iz razdoblja prve i druge modernizacije.*

- Čengić, D., Rogić, I., (ur.), (1999.), *Privatizacija i javnost*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb.
- Elias, N. (1996.), *O procesu civilizacije*, Antibarbarus, Zagreb.
- Foucault, M. (1994.), *Znanje i moć*, Nakladni zavod Globus, Zagreb.
- Fukuyama, F. (1995.), *Trust. The Social Virtues and the Creation of Prosperity*, Penguin Books, London.
- Fray, N. (1978.), *Anatomija kritike*, Naprijed, Zagreb.
- Gross, M., Szabo, A. (1992.), *Prema hrvatskom građanskom društvu*, Nakladni zavod Globus, Zagreb.
- Kalanj, R. (1994.), *Modernost i napredak*, Antibarbarus, Zagreb.
- Katunarić, V. (1994.), *Bogovi, elite, narodi*, Antibarbarus, Zagreb.
- Jenkins, K. (1997.), *The Postmodern History Reader*, Routledge, London and New York.
- Lasch, C. (1995.), *The Revolt of the Elites and the Betrayal of Democracy*, W. Norton and Co., New York.
- Macan, T. (1998.), *Povijest hrvatskog naroda*, Školska knjiga, Zagreb.
- Matković, H. (1998.), *Povijest Jugoslavije*, Naklada Pavičić, Zagreb.
- Rogić, I. (2000.), *Tehnika i samostalnost*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb.
- Skupina autora (1988.), *Povijest Rijeke*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka.
- Tomašić, D. (1997.), *Društveni razvitak Hrvatske* (pretisak), Biblioteka Revije za sociologiju, Zagreb.
- Wallerstein, I. (1974.), *The Modern World System: Capitalist Agriculture and the Origin of the European World Economy in the Sixteenth Century*, Academic Press, INC. New York.
- Županov, J. (1995.), *Poslije potopa*, Nakladni zavod Globus, Zagreb.

LITERATURA